

Nationsfanorna i Uppsala – möten mellan textilkonst och heraldik under 180 år

Av Hanna Bäckström och Elias Sonnek

TITLE: The Student Nation Flags of Uppsala – 180 Years of Textile Art and Heraldry

ABSTRACT: The students of Uppsala University formed nations in the 17th century consisting of the students from the same province or city. These corporations were recognized by the university in 1663 and continue to be an important part of academic life to this day. Since the 1840s, the thirteen student nations of Uppsala University have used flags, usually called banners, that incorporate coats of arms or seals representing their home provinces and/or cities. The authors analyze how these flags have changed over time, focusing on heraldic details and textile techniques. The seventy flags that have been preserved illustrate changing fashions and attitudes towards textile handicraft and heraldry in Sweden. These flags can be divided into four periods, characterized by manufacturing methods and heraldic styles. The first flags in the mid-19th century were simple, painted cloth that were quickly replaced by lavish and costly embroidery in gold, silver, and silk. These flags were embroidered by volunteer ladies associated with nation members and by local textile studios. At the end of the 19th century, heraldic fashion transitioned from Romantic to Jugendstil, and the flags were manufactured by professional textile workshops, such as Licium. Inlay and silk embroidery made the flags lighter and suppler. Flags from the mid-20th century are characterized by their simplicity, whereas flags from the late-20th century to the present day show a diversity of styles and techniques. A move towards synthetic materials, machine embroidery, and amateur designs indicates a decline in appreciation for skilled textile handicraft and traditional heraldry.¹

KEYWORDS: Sweden, Uppsala University, student nations, flags, academic heraldry, academic traditions, embroidery, vexillology.

AUTHOR INFORMATION: Hanna Bäckström, fil. dr, Textilvetenskap, Uppsala universitet, hanna.backstrom@konstvet.uu.se. Elias Sonnek, jur. stud., elias@heraldik.se

Under 1600-talet organiserade sig studenterna vid Uppsala universitet i nationer bestående av studenterna från samma landskap eller stad. Dessa erkändes av universitetet

1663 och sattes under tillsyn av varsin professor som fick titeln inspektor. Sedan dess har nationerna fyllt en viktig funktion för studenterna genom att erbjuda en social ge-

menskap samt egna bibliotek, stipendier och bostäder. Deras antal är idag tretton.

Sedan 1600-talet har studentnationerna vid Uppsala universitet använt stads- och landskapsvapen som utsmyckning på viktigare föremål. På Gotlands nations fiscus (kassakista) från sent 1600-tal finns landskapsvapnet målat inom en lagerkrans,² de silverpokaler som Kalmar nation skänkte sin inspektor 1712 var prydda med ”Calmare stads vapen”³ och i den Finska nationens matrikel från 1783 har storfurstendömet Finlands vapen målats tillsammans med vapnen för sju finska landskap.⁴ Sedan 1840-talet har var och en av de tretton nationerna även haft en egen fana prydd med det heraldiska vapnet eller vapnen för sina hemorter. Nationernas fanborg deltar idag i alla stora akademiska högtider och enskilda fanor har använts vid Nobelbanketten och vid kungliga dop. Fanorna är ett iögonfallande inslag i såväl studentikosa ceremonier som internationella festligheter, men deras historia lyfts sällan fram.

I denna artikel skissas en tidslinje upp för hur fanorna har förändrats från sin introduktion på 1840-talet till nutid. Vi har identifierat fyra tidsperioder som kännetecknas av olika tendenser i hur fanornas tillverknings-teknik och heraldik förändras: *1800-talets mitt* då de första fanorna kommer i bruk, *1800-talets slut till sekelskiftet 1900* då såväl stil som tillverkning radikalt förändras, *1900-talets mitt* som präglas av återhållsamhet, samt *1900-talets slut och 2000-talets början* med dess stora variation och de fanor som är i bruk idag. Under dessa perioder syns kontinuitet och förändring, etablering av traditioner och innovationer i fanornas sti-

listiska utformning och i de material och tekniker som använts vid deras tillverkning. Något som är fascinerande med nationsfanorna är den mångfald av material, tekniker och uttryck som skiljer dem åt och gör varje fana unik, samtidigt som de har ett visst gemensamt formspråk som förändrats i takt med tidens rådande stilideal. Från varje tidsperiod finns fanor som på olika sätt avviker från den övergripande trenden, men vi fokuserar på generella tendenser i hur de har tillverkats och utformats. När nationerna införskaffat nya fanor har motiv och tillverkningsteknik förändrats utifrån rådande trender såväl inom textilt konsthandverk som inom heraldik. De utgör därmed inte bara en kuriös detalj inom de studentikosa ceremonierna, utan ett fascinerande studieobjekt inom heraldik, konsthandverk och textilhistoria.

Alla nationsfanor består av ett större stycke tyg, en fanduk, och ett motiv som har tillförts denna duk. Motivet har formats genom målning, tryck, broderi eller infogning av tyger i avvikande färger, eller genom en kombination av flera av dessa tekniker. Det centrala motivet har alltid varit de heraldiska vapnen för de landskap och städer som utgjort respektive nations upptagningsområde. Dessa har vanligtvis placerats i sköldar mitt på fanduken, men i vissa nyare fanor har det heraldiska motivet tolkats friare. Runt sköldarna förekommer, särskilt i de äldre fanorna, olika akademiska emblem och symboler. Vanligt är korslagda ek- och lagerkvistar under skölden. Lagern (Apollons träd) symboliserar vitterhet och lärdom och eken (Zeus träd) symboliserar styrka och medborgaranda. Lagerkransen var även teck-

net för en filosofie doktor och eken prydde tillsammans med lagern professorernas kragbroderier och juris doktorsringen.⁵ Andra symboler som lyror, stjärnor och kransar användes ofta som prydnader i fandukens hörn. Även symboler för de fyra klassiska fakulteterna förekommer: kors (teologi), svärd och vågskålar (juridik), ormbägare (medicin) och ugglor (humaniora). Vissa nationer har även en tradition med devisband med latinska motto, till exempel Göteborgs nation *Non Timet Nec Provocat* (Rädes icke, men utmanar ej heller), Smålands nation *Nemo Impune Lacessat* (Ingen provocerar mig ostraffat) och Norrlands nation *Dant Sociata Decus* (Förenade giva de ära). I några fall har nationerna använt utsmyckade fanstänger, ofta med en särskilt utsmyckad topprydnad. Fanstängernas och topprydnadernas utformning kommer inte att behandlas här.

Fanornas tillverkning och utformning studeras lättast genom att titta på de fanor som finns bevarade.⁶ Uppgifter om tillverkningens omständigheter går i vissa fall att hitta i äldre nummer av nationernas skriftserier. Vissa uppgifter om fanorna återfinns även i dagstidningarnas referat från de värfester och högtidliga invigningar av fanor som ägde rum från 1840-talet till tidigt 1900-tal.

En fana håller i genomsnitt mellan tio och tjugio år, men kan hålla betydligt längre om den förvaras väl och inte utsätts för hårt väder eller annat slitage. Varje nation har mellan fyra och nio äldre fanor i sina samlingar, vilket för Uppsalas tretton nationer blir ett sjuttiofem fanor sammanlagt. Det har funnits fler fanor än dessa sjuttio. Några har genom åren försvunnit eller kasserats då de



Ill. 1. Närbild på Smålands nations fana från 1939 som visar lager av lagningar. Fanan är sydd i intarsia med fansiden och dubbelsidig plattsöm i silke. Fanan är utformad och tillverkad av textilsteljén Licium, och motivet godkändes av riksheraldiker Harald Fleetwood.

Close-up of Smålands Nation's flag from 1939 showing layers of mending. The flag was sewn using silk fabric, inlay embroidered with a double-sided satin stitch of silk thread. The flag was designed and produced by the textile studio Licium, and the motif was approved by State Herald Harald Fleetwood.

bedömts vara för slitna för att sparas. På valborgsmässoafton 1851 lämnade en slarvig fanbärare Kalmar nations fana hängandes i ett träd vid ett skyfall, vilket resulterade i dess totala förstörelse.⁷ Man kan undra om devisen *Patrio tuebimur amore* (med fäderneärvd kärlek skola vi beskydda den), som finns på Kalmar nations fana från 1859, även prydde denna fana. En fana lever således ett farligt liv i Uppsalas studentvärld. Fanorna har ofta använts tills de slitits så mycket att nästan inget av tyget finns kvar, och lagats om och om igen. Ett vanligt ingrepp har varit att flytta de broderade bitarna till en ny fanduk. Lagningarna visar hur värdefulla fanorna har varit, såväl ekonomiskt som symboliskt.



Ill. 2. Nationernas fanor uppställda på Islandsbron den 6 maj 1843 när deltagarna i det skandinaviska studentmötet avreser på ångfartyget *Uppland*. Målningen är tillskriven Mathilda Schenson. *Student nation flags lined up across Islandsbron on May 6, 1843 when delegates to the Scandinavian student meeting depart on the steamboat Uppland. The painting is attributed to Mathilda Schenson.*

1800-talets mitt och nationernas första fanor

Nationernas första fanor kom till på 1840-talet i samband med de vårfester som studenterna firade den första maj på världshuset Eklundshof vid Polacksbacken utanför Uppsala. Varje nation tågade till platsen bakom ett improviserat samlingstecken, särskiljer inspirerade av de exerciser som Upp-

lands regemente höll i samma område. Den 1 maj 1842 hade ett par nationer skaffat mer påkostade fanor med sina landskapsvapen målade på en vit duk.⁸ Vid vårfesten nästföljande år hade elva av de tretton nationerna skaffat sådana fanor och de två som återstod skyndade sig att låta måla upp egna.⁹ En komplett fanborg deltog första gången vid firandet av Karl XIV Johans regeringsjubileum den 11 maj 1843, och senare vid

1859



Ill. 3. Även om de första målade linnefanorna från 1840-talet inte finns bevarade så finns det några senare exempel. Kalmar nations fana från 1859 är ett sådant exempel, men den är målad på siden istället för på linne. Fanan visar Kalmar stads och landskapet Ölands vapen (så som de såg ut vid denna tid). Formgivare och tillverkare okänd.

Even though the first painted linen flags from the 1840s are not preserved, there are a few later exemplars. Kalmar Nation's flag from 1859 is one such example, although it is painted on silk instead of linen. The flag displays the coats of arms of the city of Kalmar and the province of Öland (as depicted at that time). Designer and manufacturer unknown.



Ill. 4. Västgöta nations fana från 1853 pryds av en vapensköld broderad i svart silke och guldtråd på guldbrokad och svart siden. Broderiet har applicerats på en fanduk av vitt siden. Fanan broderades i Uppsala, bland annat av Gabriella Knös, gift med nationens dåvarande inspektör Anders Erik Knös. *Västgöta Nation's flag from 1853 is adorned with an embroidered escutcheon of black silk and gold thread counterchanged against gold brocade and black silk. The embroidery has been affixed to a fabric of white silk. The flag was embroidered in Uppsala by multiple individuals, one of whom was Gabriella Knös, who was married to Anders Erik Knös, the nation's inspector at that time.*



Ill. 5. De kvinnor som broderade Uplands nations fana 1872 finns avbildade tillsammans med en bild på fanan. I mitten under vapenskölden syns Letty Oldberg, som ledde arbetet, och högst upp i mitten den dåvarande inspektorn och hans fru. Bland de broderande kvinnorna syns namn som Charlotte Lewenhaupt och Anna Hamilton.

The women who embroidered Uplands Nation's flag in 1872 are depicted together with a picture of said flag. In the middle, under the coat of arms, is Letty Oldberg who supervised the work, and at the top, in the middle, are the inspector of the time and his wife. Among the women who embroidered are names such as Charlotte Lewenhaupt and Anna Hamilton.

det skandinaviska studentmötet i Uppsala den 5–6 juni samma år. Från detta möte kom sannolikt inspirationen till de nationsfanor som togs i bruk vid Lunds universitet den 1 maj 1844.¹⁰

De första studentfanorna var målade på en botten av linne. Det finns även en tryckt fana bevarad från 1843, som idag hänger i ett av trapphusen på Västmanlands-Dala nation. Veldig få av de tidigaste, målade fanorna har överlevt till idag. Det kan dels bero på att de målade motiven suddades ut av väder och vind, dels att dessa fanor inte hade något större ekonomiskt värde. Nästa

steg i fanornas utveckling var införskaffandet av mer påkostade och pråliga fanor som var broderade istället för målade. Bottenytan i dessa fanor är oftast vitt, tuskaftat siden. I större partier i vapensköldarna förekommer även brokad och sammet, även dessa tyger i siden. Broderierna är främst utförda i silkesgarn men inslag av guld- och silvertråd. Pärlor, paljetter, färgade metallbleck och guldband förekommer också. Användandet av guld- och silver i broderierna är utmärkande för denna tids fanor. Denna typ av broderier var under 1800-talet vanligt förekommande även inom kyrklig skrud och



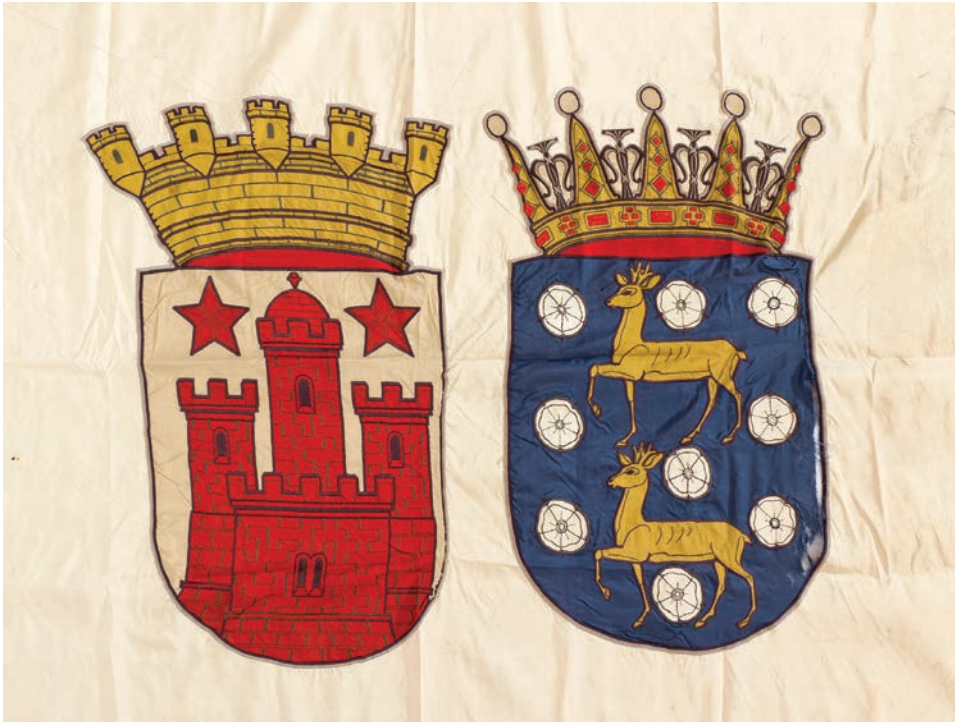
Ill. 6. Gästrike-Hälsinge nations fana från 1911 är formgiven av Sofia Gisberg i jugendstil och tillverkad av Handarbetets Vänner i intarsia i siden med plattsöm i silke. Det traditionella ek- och lagermotivet har här getts formen av stiliserade bladornament.

Gästrik-Hälsinge Nation's flag from 1911 was designed by Sofia Gisberg in Jugendstil and manufactured by the Friends of Handicraft with inlay embroidery and satin stitch of silk on silk. The traditional oak and laurel motif has been given the form of stylized leaf ornaments.

andra monumentala textila utsmyckningar och går under benämningen guldbroderi. Varje motiv – det vill säga fanans vapensköld eller de mindre hörnornamenten i form av lyror, kronor eller stjärnor – broderades för sig i två spegelvända exemplar. Dessa syddes sedan fast på var sida om fanduken. Det var även vanligt att fanornas kanter pryddes med fransar. Guldbroderier är tunga, varför man kan tänka sig att de första broderade fanorna

inte vajade för vinden på samma sätt som dagens fanor gör. Det var vanligt att fanduken slets sönder av broderiernas vikt, varefter man flyttade över broderierna till en ny duk.

Vid jubileumsfestligheterna 1843 hade nationsfanorna placerats i universitetets festsal på Carolina Rediviva kring en fana med riksvapnet som broderats för tillfället av ett antal kvinnor i Uppsala.¹¹ Kanske var det denna som inspirerade nationerna att be



Ill. 7. Kalmar nations fana från 1924, ritad av Ruth Hallberg och tillverkad vid Licium, visar endast de båda vapensköldarna krönta med stads- respektive hertigkrona.
Kalmar Nation's flag from 1924, designed by Ruth Hallberg and produced by Licium, exclusively displays the two coats of arms with their respective mural and ducal crowns.

”hembygdens damer” om hjälp att skaffa sig broderade fanor. Redan i juni 1844 överlämnade damerna i Visby en broderad fana med landskapsvapnet till Gotlands nation. I april 1845 meddelade Post- och Inrikes Tidningar att:

”Under det Uplandsdamerna i Upsala äro sysselsatta med broderandet af en ny fana för de studerande av Uplands ’nation’ dersammanstädes, sitta de damer i samma stad, som från

Östergötthland förskrifva sig, icke sysslösa, utan äro som bäst i färd med en dylik fana för de unga männen från sin provins, och uti Carlstad arbeta Wermlandsflickorna med trägen ifver på en lika magnifik ’vifteduk’ åt sina Upsalagossar.”¹²

När dessa fanor överlämnades så blev de högtidligen invigda och givarna hyllades med ”för tillfället författade verser”. I några fall känner vi till namnet på den som ritat fanan:

Värmlands nations fana från 1845 ritades av akademiritmästaren Johan Wäy¹³ och Södermanlands-Nerikes fana från 1848 av den 21-åriga Wilhelmina Lagerholm¹⁴ (senare ledamot av Konstakademien). Det finns exempel på att vapnets utseende diskuterats med nationen under själva utförandet. 1853 skrev Västgöta nations inspektör till sin hustru Gabriella Knös, som broderade nationens nya fana, att: ”klorna på lejonet i fanan skola vara mycket framstående, har sin fulla riktighet. Det måste vara i anfallsställning och se argt och duktigt ut.”¹⁵

Under 1800-talets andra hälft ökade nationernas kostnader för de fanor som tillverkades. De målade fanorna kostade mellan 27 och 58 riksdaler, vilket kan jämföras med Södermanlands-Nerikes nations broderade fana från 1848 som gick på 800 riksdaler, och Kalmar nations fana från 1861 som kostade 946 riksdaler. Fanorna finansierades bland annat genom att alla nationsmedlemmar under ett par terminer skänkte en slant. Det förekom också att hemlänens damer bidrog till finansieringen, genom att ordna med insamling via lokaltidningar och äska pengar från landshövdingefruar och andra möjliga mecenater. I vissa fall har hemlänens damer även bidragit med själva tillverkningen av en fana. Det är inte självklart att det var samma damer som samlade in pengar som även broderade fanorna. För Uplands nations fana från 1872 finns alla de kvinnor som deltog i tillverkningen avporträtterade. Dessa kvinnor tillhörde överklassen, och flera av dem var anhöriga till nationens studenter. En kvinna utmärker sig när det gäller fanbroderi i Uppsala under 1800-talets andra hälft. Laetitia Oldberg (1827–1902), kallad

Letty, hade en ateljé för denna typ av broderier och finare sömnad. Förutom Uplands nations fana från 1872 har Södermanlands-Nerikes nations fana från 1874 och två ytterligare fanor tillskrivits Letty Oldbergs ateljé. Dessutom anlätades hon vid flera reparationer av studentfanor under 1870- och 1880-talet. Vid tillverkningen ledde Letty Oldberg arbetet och instruerade de övriga brodöserna.

Det sena 1800-talet och sekelskiftet 1900 – från guldbroderi och romantik till jugend och intarsia

Vid sekelskiftet händer något med fanornas utformning och tillverkning. Motiven ändras radikalt i enlighet med sekelskiftets nya formspråk, jugend. Fanorna blir dessutom än mer påkostade och sys upp av tidens stora textilateljéer, såsom Handarbetets Vänner och Licium. Mot slutet av 1800-talet grundades ett antal textilateljéer som bland annat broderade fanor till föreningar och till militären. Dessa ateljéer sydde även upp, broderade och vävde kyrkliga textilier, inredningstextilier och monumentala väggbonader av hög kvalitet, som blev stilbildande såväl i Sverige som utomlands.¹⁶

Stockholms nation blev den första att överlåta arbetet med sin nya fana till en ateljé när man 1894 anlätade Handarbetets Vänner. På uppmaning av chefen för Livrustkammaren, Carl Anton Ossbahr, satte nationen inte Stockholms vapen Sankt Erikshuvudet i en sköld utan direkt på duken inom en krans av ek- och lagerblad, inspirerat av 1686



Ill. 8. Västmanlands-Dala nations fana från 1965, ritad av Jerk Werkmäster och tillverkad vid Alice Lund Textilier AB, är en av få där de heraldiska vapnen inte satts i sköldar utan upptar hela duken. Bredvid dem löper band med olika färger som representerar de båda landskapens kommunvapen.

Västmanlands-Dala Nation's flag from 1965, designed by Jerk Werkmäster and manufactured by Alice Lund Textilier AB, is one of the few where the heraldic motifs are not set within escutcheons but rather take up the entire canvas. Along the sides run bands with various colours representing both provinces' municipal coats of arms.

års kompanifanor. Helst hade Ossbahr velat att hela fanduken fyllts upp med vapenmotivet, men det visade sig inte gå att få nationen att överge den vita duken.¹⁷ Som chefen för Nationalmuseum Erik Wettergren formulerade det 1943: "Den vita fanborgens fladdrande över vita mössor har en akademisk tradition som är alltför fast rotad och alltför vacker att inordnas i en än så välgrundad fanheraldisk doktrin".¹⁸ Av det tretio-tal fanor som togs fram mellan 1894 och

1966 utfördes nästan alla av professionella ateljéer.

Bland de textilkonstnärer som även ansvarade för fanornas utformning märks Sofia Gisberg, Maria Widebeck, Ruth Hallberg, Sofia Widén och Greta Mörk. Särskilt Sofia Gisberg förtjänar att lyftas fram. Som lärare vid Tekniska skolan (dagens Konstfack) undervisade hon två av 1900-talets mest produktiva heraldiska konstnärer, David Friefeldt och Brita Grep, i heraldik.



Ill. 9. Gästrik-Hälsinge nations fana från 1961, ritad av Bengt Olof Kälde. Tillverkare är okänd, men intarsiatekniken, damasttygerna i vapensköldarna och de jämna plattsömmarna indikerar en av de professionella textiltateljéerna.

Gästrik-Hälsinge Nation's flag from 1961, designed by Bengt Olof Kälde. The manufacturer is unknown, but the inlay technique, the damask fabrics within the escutcheons, and the smooth double-sided satin stitches indicate one of the professional textile studios.

De fanor som tillverkas runt sekelskiftet 1900 skiljer sig från de tidigare guldbroderade fanorna både utseendemässigt och tillverknings tekniskt. Istället för att brodera vapensköldarna för sig och sedan applicera dem på fandan började man sy genom fandan direkt. Gulds- och silverinslagen blev mindre framträdande och lämnade plats för kompositioner helt i silke, där båda sidor av fandan broderades samtidigt. Stora

partier av tyger i andra färger än fandan infogades, och kanterna där de olika tygerna möts täcktes med tät dubbelsidig plattsöm. Denna teknik kallas för intarsia. Detaljerade motiv, såsom de figurer och symboler som finns inom vapensköldarna, broderades sedan ovanpå de infällda tygerna, också detta dubbelsidigt. Resultatet blir en lätt, tunn och smidig fana. Det infällda tygerna är antingen av samma typ som botten tyget, eller



Ill. 10. Kalmar nations fana från 1977, utformad och broderad av konstnären Sara Sköldberg. Mot en botten av blått fansiden syns nationens sigill, omgivet av vapenbilder för landskapet Öland och de städer som ingår i Kalmar län.

Kalmar Nation's flag from 1977, designed and embroidered by the artist Sara Sköldberg. On a field of blue silk fabric the nation's seal is depicted surrounded by the arms of the province of Öland and the cities within Kalmar County.

sidendamast med diskret mönstring. Här kan två fanor nämnas som utgör typiska exempel på jugendstil och intarsiateknik, båda tillverkade av Handarbetets Vänner i Stockholm: Norrlands fana från 1908, komponerad av Annie Frykholm, och Gästrik-Hälsinge nations fana från 1911, ritad av Sofia Gisberg.

I de ateljéttillverkade fanorna har ofta så kallat fansiden använts till fandum. Det är

en följsam kypertkvalitet vävd specifikt för detta ändamål. En speciell sidendamast med motiv av blom- och bladornament innefattade i rundlar förekommer också som fandum eller som del av motiven i flera nationsfanor. Denna damast är utformad av Agnes Branting, som grundade textilateljén Licium, och vävd av det högklassiga sidenväveriet Tessitura Luigi Bevilacqua i Venedig. Samma damast användes även till den praktfulla ärkebiskop-



skåpa som bars av Nathan Söderblom vid det ekumeniska mötet i Uppsala 1925.¹⁹

1900-talets mitt – tradition och förnyelse

Fanornas motiv fortsätter att förändras i takt med tidens rådande formspråk. Fanor från 1900-talets mitt har ofta en något stramare komposition än dem från 1900-talets början och de visar stora likheter med samtida kommunvapen. Redan under 1920-talet anas en trend att utelägna symboler, bladornament, hörnprydnader och devisband för att istället låta vapensköldarna ta upp en större del av fandukens yta. Det element som mest sällan utelämnas är sköldarnas kronor. Denna utveckling, som delvis får ses mot bakgrund av tidens sparsmakade heraldiska ideal, var fullbordad vid seklets mitt.

Några fanor från mitten av 1900-talet utmärker sig med en mer originell komposition. Dessa är ofta formgivna och tillverkade av hembygdsföreningar och fristående textilkonstnärer. Dels har andra tyg- och garnkvaliteter och broderitekniker används, dels har motiven en friare utformning i rela-

Ill. 11. Utkast till ritning för Uplands nations fana från 2017, av den heraldiske konstnären Davor Zovko.

Design proposal for Uplands Nation's flag from 2017 by the heraldic artist Davor Zovko.

tion till heraldiska riktlinjer. Här kan Västmanlands-Dala nations fana från 1965 nämnas, formgiven av konstnären och konsthandverkaren Jerk Werkmäster. Det är en av få där de heraldiska vapnen inte satts i sköldar utan upptar hela duken. Bredvid dem löper band med olika färger som representerar de båda landskapens kommunvapen.

Exempel på mer traditionellt heraldiska fanor med vapensköldar på vit duk är de som ritades på 1960-talet av Bengt Olof Kälde, då student i konsthistoria, för Gästrik-Hälsinge och Södermanlands-Nerikes nationer. Den senare beskrevs som ”skissad i rena och ’krusidullfria’ linjer”.²⁰ Dessa båda fanor innehåller två sköldar som Kälde ritat i sin karakteristiskt kraftfulla stil och placerat under en gemensam hertigkrona.

När det gäller den textila tekniken är intarsia fortsatt vanligt i fanorna under första halvan och mitten av 1900-talet. De breda broderade konturerna i plattsöm är så jämna att de förefaller vara maskinbroderade, men de är skickligt utförda för hand. Här och var lever en och annan detalj i metalltråd kvar, till exempel som konturer i Uplands nations fana från 1929.

Ill. 12. Östgöta nations fana från 1994 pryds av ett applikationsbroderi, sytt på symaskin av syntetiskt tyg med satinbindning. Formgivare och tillverkare okänd.

Östgöta Nation's flag from 1994 is adorned with machine-sewn appliqué embroidery using a synthetic fabric with satin binding. Designer and manufacturer unknown.

1900-talets slut och 2000-talets början – amatörer och maskinbroderi

Under 1960-talet växte Uppsala universitet kraftigt samtidigt som studentlivets traditioner och symboler alltmer ifrågasattes. Den politiska utvecklingen kulminerade i den så kallade 68-rörelsen vilken sammanföll med ett uppehåll i nationernas nyanskaffning av fanor. I vår inventering framkom inga nyförvärv av fanor mellan 1966 och 1976. Det kan tyckas vara en kort tid i sammanhanget, men när nya fanor åter började tillverkas visade det sig att nationernas syn på dem förändrats i grunden.

Fanorna från 1977 och framåt är en brokig skara med varierande motiv och stilar. De fanor som utförts av stora ateljéer eller ritats av heraldiskt erfarna konstnärer är få. I de flesta fall tycks fanornas utformning anförtrotts en individuell textilkonstnär eller amatör som antingen förhållit sig tämligen fritt de heraldiska motiven eller som noga följt en befintlig förlaga, antingen en av de äldre fanorna eller en modern vapenritning för ett landskap, ett län eller en



kommun. Med det sagt finns både spännande nytolkningar och heraldiskt renläriga fanor.

Ett exempel är Kalmar nations fana från 1977, som broderades och formgavs av Sara Sköldberg, konstnär och släkting till nationens dåvarande inspektor. Där används nationens sigill som mittmotiv istället för ett landskaps- eller länsvapen. Detta innesluts av texten NATIO CALMARIENSIS och en lagerbladskrans. Vapnen för de städer som då ingick i Kalmar län har lyfts ur sina sköldar och pryder fanans kanter. Motivens konturer och detaljer har broderats rakt igenom tyget, utan de i andra fanor karaktäristiska partierna med infällda tyger i kontrasterande färg. Dessutom används ett blått fansiden som botten tyg istället för det traditionella vita. Ett annat exempel är Gästrike-Hälsinge nations fana från 2000, formgiven av Karin Amnå Lindberg. Den är tillverkad av textilateljén Libraria i en blandning av tryck och broderi på linne. Fanduken är indelad i 20

svarta och vita rutor inspirerat av bibliotekets gamla golv. Gästriklands älg är placerad i en av de vita rutorna och Hälsinglands bock i en av de svarta. Stilen är inspirerad av den medeltida väggbonad som hittades i Skogs kyrka 1912.²¹

Parallellt med de fritt utformade fanorna ritades även mer traditionella, strikt heraldiska fanor med sköldar på vita dukar. 1990 ritade Bengt Olof Kälde en fana för Göteborgs nation med stadsvapnet i en sköld utan krona lagd på ek- och lagerkvistar. Norrlands nations fana från 1998 innehåller endast sex okrönte sköldar med de norrländska landskapens vapen utan andra symboler. Uplands nations fana från 2017 av Davor Zovko är en modern tolkning av det sena 1800-talets fanor med sköld krönt med hertigkrona, ek- och lagerkvistar samt kronor i hörnen.

Under 1900-talets sista år förändras införskaffandet av fanor ännu en gång. Istället för att anlita de väletablerade textilateljéerna valde flera nationer att låta nationsmedlemmar eller hemslöjdsföreningar sy upp deras nya fanor. Engagerade nationsmedlemmar utan tidigare erfarenhet av att tillverka fanor står bakom dessa, och arbetet har utförts till betydligt lägre ersättning än vad ett professionellt arbete hade kostat.²² Under perioden 1990–2017 införskaffade flera nationer även maskinbroderade fanor, i siden eller syntet. Maskinbroderi är betydligt billigare än handbroderi, och syntet tål väder och vind bättre än siden, men slutresultatet blir stelare och mindre levande. Här syns en förändrad inställning till nationsfanornas värde. Från att ha varit ett högklassigt, hantverksmässigt tillverkat och därmed påkostat statusföremål blir de något som kan tillverkas i samma

tekniker och material som används i reklamflaggor. Några nationer har dock fortsatt att anlita textilateljéer, såsom Licium, för nyförvärv av fanor under 2000-talet. Här kan Stockholms nations fana från 2007 nämnas, vilken är broderad i samma typ av intarsiateknik som genomfördes av Handarbetets Vänner och Licium under hela 1900-talet.

Under 2000-talet har flera nationer även införskaffat så kallade storm-, kravall-, sport- eller vardagsfanor. Dessa används vid hårt väder eller andra omständigheter där de dyrare fanorna riskerar att fara illa. Stormfanornas motiv är ofta screentryckta eller maskinbroderade kopior av nationens egentliga fana, och de är utförda i billigare och tåligare syntetmaterial. De tenderar också att bestå av två fandukar som är hopsyddas med varandra i kanterna, vilket gör att fanan blir både stel och tung. Denna typ av fana vajar inte i vinden på samma sätt som de smidigare och lättare handbroderade fanorna, som endast består av ett lager tyg.

Avslutning

Avslutningsvis kan påpekas att nationsfanornas motiv och utformning inte enbart varit studenternas interna angelägenhet. Såväl Uppsala universitet som Riksheraldikerämbetet har påverkat och låtit sig påverkas av diskussionerna om studenternas fanor. När ett nytt universitetshus skulle uppföras i Uppsala på 1880-talet bestämdes att det skulle smyckas med landskapsvapnen ”hän tydande på den ungdom som från rikets alla trakter strömmar till universitetet för att utbildas”. Universitetet vände sig till riksheraldikern Carl Arvid Klingspor för att få

råd, vilket ledde till den första ordentliga utredningen och revideringen av landskapens vapen. Detta resulterade i att nya blasonerings fastställdes 1884 av Kungl. Maj:t samtidigt som alla vapen blev uppmålade av den tyske konstnären Adolf Matthias Hildebrandt. Allt på Uppsala universitets bekostnad.²³

Riksheraldikerämbetet rådfrågades därefter ofta av nationer som ville undvika heraldiska fel i sina nya fanor. Norrlands nation hade till exempel fått hård kritik för en fana där sex vapen satts i en gemensam sköld med orden: ”Vore inte heraldici så allvarliga människor skulle de hejdlöst skämta över och förlöjliga anordningen.” När en ny fana skulle tas fram 1934 vände sig nationen till riksheraldikern och fick veta att denne var mitt uppe i en ny revision av landskapsvapnen vilken väntades ta flera år. Nationen inledde då en intensiv lobbykampanj för att få de norrländska vapnen fastställda tidigare. Detta lyckades och Kungl. Maj:t fastställde vapnen redan i maj 1935.²⁴

I denna artikel har vi visat hur utformningen och tillverkningen av nationsfanor i Uppsala förändrats över tid. I de sjuttio fanor som finns bevarade syns skiftande moden och attityder till såväl textilt hantverk som till heraldik. Under 1800-talet syns en utveckling från enkla, målade linneduker till påkostade och extravaganta guldbroderade fanor. Vid sekelskiftet 1900 förändrades fanornas uttryck när tillverkningen övergick från kvinnor med anknytning till nationerna till framstående textilateljéer. En romantisk stil byttes mot jugendstil samtidigt som de tunga guldbroderierna ersattes av lätta och smidiga intarsiabroderier. De fanor som tillverkades

vid 1900-talets mitt kännetecknas av stramare och enklare motiv medan de som tillverkades under 1900-talets slut fram till idag visar en blandning av stilar, material och tekniker. En glidning mot syntetiska material, maskinbroderi och amatörmässigt utformade motiv indikerar ett minskat intresse för högklassigt textilhantverk och traditionell heraldik.

Detta blir uppenbart om man jämför dagens fanor med de äldre när det gäller hantverkstekniskt utförande och konstnärlig utformning.

Noter

- 1 För språkgranskning av abstract och översättningen av bildtexter till engelska tackar vi Christopher Bishop.
- 2 Ekholm 1918, s. 69.
- 3 Engström 1924, s. 14.
- 4 Leinberg 1891, s. 100.
- 5 Lundin 2019, s. 81 ff.
- 6 I samband med en planerad revidering av *Studenternas ceremoniinstruktion*, utgiven av Kuratorskonventet, har Hanna Bäckström, Elias Sonnek och Markus Sjölen Gustafson genomfört en inventering av samtliga nationsfanor i Uppsala, vilken kommer att presenteras i en skrift, utgiven av Acta Universitatis Upsaliensis. Inventeringen bygger vidare på undersökningar av nationsfanorna som Hanna Bäckström utförde 2013, samt Margareta Hindrikes, *Broderade fanor, Uppsala studentnationer 1842–1942*, 2005. Resultaten presenterades även vid en sammankomst inom Societas Heraldica Upsaliensis den 17 november 2018.
- 7 Engström 1924, s. 16 f.
- 8 Bergman 1843.
- 9 *Post- och Inrikes Tidningar*, 5 maj 1843, s. 3.
- 10 *Malmö Allebanda*, 4 maj 1844, s. 1.
- 11 *Correspondenten*, 13 maj 1843, s. 2.
- 12 *Post- och Inrikes Tidningar*, 11 april 1845, s. 1.
- 13 Geijer 1986, s. 37.
- 14 Norberg 1913, s. 147.

- 15 Ljunggren 1938, s. 35.
- 16 För en inblick i de textila ateljéernas verksamhet, se Ridderstedt 2017, Holmberg 2015 och Brunius 1994.
- 17 Hamberg 1949.
- 18 Wettergren 1945, s. 21.
- 19 Ridderstedt 2008.
- 20 "Donation till fana", *Svenska Dagbladet*, 12 juli 1963, s. 11.
- 21 Bäcklund & Håkansson 1999–2000, s. 7 ff.
- 22 Till denna skara av engagerade nationsmedlemmar kan en av artikelns författare ställa sig. Hanna Bäckström broderade en fana till Kalmar nation 2011 och en till Gotlands nation 2013. Tillverkningen av den första av dessa fanor beskrivs i Bäckström 2013, s. 15–20.
- 23 Nyblom 1897, s. 17.
- 24 Wählstrand 1943, s. 67 ff.

Litteratur

- Bergman, Carl Johan: *Uppsala och dess nejder*, Jönköping 1843
- Brunius, Jan: *Svenska textilier 1890–1990*, Signum, Lund 1994
- Bäcklund, Ingegerd & Håkansson, Eva: "En ny fana till nationen år 2000 - från idé till verklighet", *Acta Gestrício-Helsingia*, nr 2, 1999–2000
- Bäckström, Hanna: "Konsten att brodera en fana", *Med Kalmar nation i tiden, Kalmar nation 2011–2012*, Kalmar nations skriftserie nr 66, red. Birgitta Garme 2013
- Ekholm, Gunnar: "De uppsaliensiska studentnationernas gamla kassakistor", *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift*, 1918
- Engström, Stig: "Kalmar nations vapen, fanor och sigill", *Kalmar nations skriftserie*, nr I, 1924
- Geijer, Carl-Wedig: "Om Värmlands nations symboler och insignier", i *Wermlandus*, LI, 1986
- Hamberg, Gustaf: "Våra nationssymboler – Några anteckningar om Stockholms nations fanor och standar", *Holmiana*, 3, 1949
- Hindrikes, Margareta: *Broderade fanor. Uppsala studentnationer 1842–1942*, D-uppsats i Textilvetenskap, Uppsala universitet 2005
- Holmberg, Annelie: *Händer som lyder. Hantver-*

- karna vid Handarbetets Vänner*, Nordiska museet, Stockholm 2015
- Leinberg, K. G.: "Bidrag till kännedom om finske studerande vid Uppsala universitet", *Förhandlingar och uppsatser*, Svenska litteratursällskapet i Finland, 5, 1891
- Ljunggren, Arne: "Västgöta Nations fanor", *Vestrogothica. Skriftserie utgiven av Västgötanation i Uppsala*, IV, 1938
- Lundin, Tom: *Akademiska frackkragar*, Universitets- och studenthistoriska sällskapet, Uppsala 2019
- Nevéus, Torgny: *Lagerkransar & logotyper. Symboler och ceremonier vid ett universitet*, Natur och kultur, Stockholm 1999
- Norberg, Otto: "Södermanlands-Nerikes nations första nationsfana", *Till hembygden. Strängnäs stiftsbok*, 10, 1913
- Nyblom, Carl Rupert: "Det nya universitetshuset", *Uppsala universitet 1872–1897*, Uppsala 1897
- Ridderstedt, Margareta: *Vackert och värdigt. Liturgiska textilier från svenska ateljéer 1880–1930*, Diss, Stockholms universitet, 2017
- Ridderstedt, Margareta: *Veneziansk sidendamast av svenska 1900-talskonstnärer*, Riksantikvarieämbetet, Stockholm 2008
- Wettergren, Erik: "Vår tids svenska fanor", *Meddelanden från riksheraldikerämbetet*, X, 1945
- Wählstrand, Arne: "Norrlands nations fanor", *Norlandica. Skriftserie utg. av Norrlands nation i Uppsala*, III, 1943

Illustrationer

- Ill. 1, 4–9, 12: Hanna Bäckström.
- Ill. 2: Uppsala kommuns konstsamling.
- Ill. 3: Kalmar museum.
- Ill. 10: Kalmar nation.

På skattejakt i sølvkammeret

Av Gaute R. Risholt

TITLE: Treasure hunting in the silver chamber

ABSTRACT: When the parish priest Rasmus Pedersen (about 1625–76) married Magdalene Lauritzdatter Galtung (about 1617– about 1681), daughter of bailiff Lauritz Johannesson Galte (1587–1659) and sister of admiral Lauritz Galtung (about 1615–1661), they commissioned a silver jug. They had the jug decorated with two engraved coats of arms styled as arms of alliance. One of these belonged to the Galtung family, while the other was probably meant to be the personal arms for Rasmus Pedersen. His seal is also found in a proxy from 1661 in relation to the hailing of king Frederick III of Denmark and Norway.

KEYWORDS/NØKKELOD: silver jug, coat of alliance, baroque heraldry, wild boar, agnus dei / sølvkanne, alliansevåpen, barokk heraldikk, villsvin, agnus dei

AUTHOR INFORMATION/FORFATTERINFORMASJON: stud. jur. Gaute Randulf Risholt, editor, Våpenbrevet, the Norwegian Heraldry Society – gaute@risholt.com / stud. jur. Gaute Randulf Risholt, redaktør, Våpenbrevet, Norsk Heraldisk Forening – gaute@risholt.com

Ved midten av 1600-tallet var barokken på sin høyde i Norge og resten av Europa. Norge hadde vært uten eget riksråd i over 100 år, og i takt med sentraliseringen av det dansk-norske riket, var administrasjonen og embedsstanden begynt å vokse.

Et stykke utenfor Bergen, knapt to timer etter nutidens forhold, var min forfader i niende ledd sogneprest i Strandebarm. Han het Hr. Rasmus Pedersen (ca. 1625–1676), og eftersom han hadde overtatt sogneprestembedet etter sin far, var han en typisk representant for sin tid.

Hr. Rasmus giftet seg siden med datteren av den rike godseieren Lauritz Johannesson Galte (1587–1659) – Magdalene Lauritzdatter Galtung (ca. 1617– ca. 1681). Bryllupet fant sted i 1654, og det kan tenkes at det ble holdt en storslagen bryllupsfeiring. I alle fall eksisterer det både et stolteppe og en sølvkanne som ble gitt i forbindelse med bryllupet. Begge disse gjenstandene er idag i De kulturhistoriske samlinger ved Universitetet i Bergens eie, hvorpå sølvkannen er på permanent utlån til KODE 1, tidligere Vestlandske kunstindustrimuseum,



utstilt på museets permanente utstilling Sølvskatten.¹

På sølvkannens lokk er det inngravert et alliansevåpen mellom Magdalene Galtung og Hr. Rasmus Pedersen. Mens Galtung-våpenet er kjent for de fleste og skrevet en rekke artikler om, har det ikke lyktes meg å oppspore særlig informasjon om Hr. Rasmus' våpen. Med utgangspunkt i gjenstandene fra bryllupet, vil jeg derfor i denne artikkelen foreta en nærmere gransking av de kildene som eksisterer etter Hr. Rasmus og hans

Ill. 1. Portrett av admiral Lauritz Galtung, mulig utført av Karel van Mander (III) i ca. 1660. Foto av maleri: Knut Øystein Nerdrum © Norsk Slektshistorisk Forening.

Portrait of Admiral Lauritz Galtung, possibly painted by Karel van Mander (III) about 1660. Photography of painting: Knut Øystein Nerdrum © Norwegian Genealogical Society

våpen. Jeg håper mine undersøkelser kan bidra til å kaste lys over hans bruk av våpenet, men også ekteskapet mellom Hr. Rasmus og Magdalene Galtung.

Galtung-slektene og deres våpen

Slekten Galtungs våpen, i sølv et opprett sort villsvin, er et lett gjenkjennelig og gammelt våpen. Magdalene var søster av den kjente admiral Lauritz Galtung (ca. 1615–1661) (ill. 1) og datter av nevnte fogd og godseier Lauritz Johannesson Galte. Hvorvidt denne yngre Galtung-slekten faktisk stammer fra uradelslekten med samme navn er ukjent,² men det var i alle fall på dette grunnlag Lauritz Galtung fikk adelsstadfesting dagen før hyllesten av kong Frederik III den 23. august 1648.³ Det samme fikk hans bror Johan Galtung 8. juli 1650.⁴ Lauritz Galtung var også den første i nyere tid som førte navnet Galtung.⁵ Som våpen førte han, som sin far, det oppreiste villsvinet.

Våpenet ble likevel brukt lenge før denne tid, og det oppreiste villsvinet – eller galten, som slektsnavnet spiller på – er kjent fra ridder og riksråd Gaute Eirikssøns (ca. 1340–1412/13) segl så tidlig som i 1369 (Ill. 2–5).^{6,7} Gaute var trolig sønn av Eirik Sigurdsson «Galtung» (ca. 1300–?) som trolig var sønn av fehirde Sigurd Gautsson (ca. 1280– ca.



Ill. 2: Faksimile fra Norske Sigillier nr. 838. Bokens beskrivelse: «Gaute Eriksson. Trekantet Skjold, hvori et mod høire Skjoldhjørne opadgaende Svin, hvilende paa en Mur eller Trappe. Omskr. S' GOTHONIS. ERICI.» Fra 1369. *Facsimile from Norske Sigillier nr. 838. Transcribed text: "S' GOTHONIS. ERICI." From 1369.*



Ill. 3: Faksimile fra Norske Sigillier nr. 946. Bokens beskrivelse: «Gaute Eriksson. Tr. Sk. hvori et Svin, stigende opad en trappetformig Linie mod høiere Skjoldhjørne. Omskr. S' GAVTONIS. ERICI.» Fra 1376. *Facsimile from Norske Sigillier nr. 946. Transcribed text: "S' GAVTONIS. ERICI." From 1376.*



Ill. 4: Faksimile fra Norske Sigillier nr. 1089. Bokens beskrivelse: «Gaute Eriksson. Tr. Sk. hvori et mod høire Skjoldhjørne opspringende Vildsvin (Galtung). Omskr. S' GAVTONIS. ERICI.» Fra 1387. *Facsimile from Norske Sigillier nr. 1089. Transcribed text: "S' GAVTONIS. ERICI." From 1387.*

1350). Sistnevnte var kjent som «galte».⁸ Sigurd var igjen sønnesønn av Gaut Jonsson på Mel som var sønnesønn av Gaut på Ornes, som regnes som den eldre Galtung-ættens stamfar. Gaute Eiriksson ble dog aldri selv omtalt som Galtung, og da han ikke etterlot seg barn er det som tidligere nevnt ukjent hvorvidt det i det hele tatt foreligger slektskap mellom denne og den yngre Galtung-slekten.⁹ Slektsforholdet mellom de to slektene er omfattende diskutert i litteraturen, så jeg avgrenser min artikkel til å omhandle Galtung-våpenets opprinnelse.

Også før Gaute Eirikssøns tid ble dog våpenet ført, og i segl er det funnet så tidlig som i 1348 i seglet til Greip Toressøn. Han

var Sigurd Gautssøns brorsønn (ill. 6).^{10 11} Seglet er beskrevet som «[t]rekantet Skjold, hvori en mod høire Hjørne opgaende takket Spids eller Kile, belagt med et opadgaende Svin.»

Skjoldet er også ofte nevnt i forbindelse med Kongshornet fra første halvdel av 1300-tallet, som for tiden er eid av Nationalmuseet i Danmark.¹² På hornet er Galtung-våpenet festet to steder. Det ene våpenet, plassert midt på hornet, er emaljert, og vi ser på blått felt en sølv opprett galte. Utover tinkturene er det også verdt å merke seg at man i dette våpenet finner et Jakobs-skjell sinister i våpenet, noe som så vidt meg bekjent ikke er å finne i andre Galtung-våpen.



Ill. 5: Faksimile fra Norske Sigillier nr. 1308. Bokens beskrivelse: «Gaute Erikssøn, Ridder. Tr. Sk. hvori et mod høire Skjoldhjørne opad gaaende Svin. Omskr. S. GAVTONIS. ERICI.» Fra 1398. *Facsimile from Norske Sigillier nr. 1308. Transcribed text: "S. GAVTONIS. ERICI." From 1398.*



Ill. 6: Faksimile fra Norske Sigillier nr. 536. Bokens beskrivelse: «Greip Thoressøn. Trekantet Skjold, hvori en mod høire Hjørne opgaaende takket Spids eller Kile, belagt med et opadgaaende Svin. Omskr. [S.G]REIPONIS ...» Fra 1348. *Facsimile from Norske Sigillier nr. 536. Transcribed text: "[S.G]REIPONIS ..." From 1348.*



Ill. 7: Skisse av våpenet på Kongshornet fra Steinnes' artikkel i Norsk Slektshistorisk Tidsskrift. *Sketch of the arms on The king's horn from Denmark in Steinnes' article in Journal of Norwegian Genealogy.*

Hvem i Galtung-slekten våpenet tilhører er ukjent, men Asgaut Steinnes påpeker at skjeldet kan bety at eieren har gjennomført en pilgrimsferd til St. Jakobs antatte grav i Santiago de Compostela i Spania (ill. 7).¹³

Uansett alder er det dette skjoldet som har gitt slekten navnet Galtung, da galte er et hanndyr av svin eller villsvin. Etter Lauritz Galtungs tid er våpenet som oftest ført i sort på sølv, men også andre tinkturer forekommer. Blant annet er det i et portrett som etter alt å dømme er malt av Karel van Mander (III) i 1650-årene fremstilt i sort på rødt (ill. 1).¹⁴ Våpenet er også ført med villsvinhodet alene.¹⁵

Hr. Rasmus Pedersen

Tidligere nevnte fogd og godseier Lauritz Johannesson Galte hadde slått seg opp stort på investeringer i trelast og jordegods. Han giftet seg med Elisabeth Ottedatter (ca. 1587–1676) fra den dansk-norske adelslekten Orning (i rødt to blå bjelker dannet ved bølgesnitt), og han etterlot ved sin død hele 53 gårder og gårdparter i Hardanger, Sunnhordland og Voss. De to fikk en rekke barn, og av disse hele fem døtre som alle giftet seg med prester. En av døtrene, Magdalene, giftet seg som nevnt med sogneprest Hr. Rasmus Pedersen.



Ill. 8: Mulig selvportrett av sogneprest Rasmus Pedersen (ca. 1625–76). Sogneprest i Strandebarm fra 1648–76. Eget fotografi av maleriet. *A possible self-portrait by parish priest Rasmus Pedersen (ca. 1625–1676). Parish priest in Strandebarm from 1648–1676. Photo: The author.*

Hr. Rasmus Pedersen var sønn av sogneprest Hr. Peder Rasmusen (?–1648), og arvet embedet som Strandebarms sogneprest av ham. Hr. Peder var igjen muligens sønn av Tysnes-presten Hr. Rasmus Pedersen eller Jonsen (?–1601).¹⁶ Hr. Rasmus (d.y.) var student i Bergen i 1644¹⁷, og da faren døde i 1648 overtok han som daværende kapellan sogneprestembedet. Med stillingen fulgte også prestegården Ivarhus hvor han bosatte seg. Ivarhus skal visstnok være oppkalt etter den sagnomsuste ridderen Ivar Slede på Oma, som er Strandebarms nabobygd. Han skilte ut en del av gården Øvre Bru i Strandebarm og gav denne til prestegård omkring

1350. Etter sagnet skal bakgrunnen for gaven være en bot han ble ilagt for å ha slått sin husmann ihjel.¹⁸ Det er også spekulert i om han kan ha vært i slekt med den eldre Galtung-slekten, da hans sønn var Gaute Ivarsøn og navnet Gaute går igjen en rekke ganger i den eldste Galtung-slekten.

Efter å ha overtatt embedet som sogneprest, giftet Hr. Rasmus Pedersen seg med Magdalene Galtung i 1654. Selv om han nok var en velstående mann også før ekteskapet, brakte hun klart med seg store verdier inn i ekteskapet fra farsarven. Blant bryllupsgavene befant det seg blant annet, som nevnt innledningsvis, et stolteppe og en drikkekanne i sølv. Jeg kommer tilbake til disse.

Som sin far og svigerfar var Hr. Rasmus Pedersen en driftig prest, og han drev flittig med sagbruksvirksomhet og spekulasjon i tømmer.¹⁹ Han var tilsynelatende godt likt blant bygdefolket, og biskop Niels Randulf (1630–1711, biskop av Bjørgvin 1665–1711) kunne 16. september 1672 nedskrive følgende i visitatsboken: «[...] visiterte jeg udi Strandebarm, hvor ungdommen flittig fremkom og gjorde god rede for sig. Sognepresten og almuen stod alting vel og intet klagedes».²⁰ Som prest opplevde han også noe som de fleste prester gjerne helst er foruten, da Strandebarms stavkirke brant ned i 1659. På rundt to år ble imidlertid en tre-korskirke reist, dog uten kirketårn. Denne stod helt til den ble revet mot slutten av 1800-tallet, i tråd med datidens forordninger om krav til kirkekapasitet. Den tredje kirken, som fremdeles står der idag, ble vigslat i 1876.²¹

Rasmus var også en belest prest, og han etterlot seg langt flere bøker enn prester flest. Sønnen etterlater seg 29 bøker i sitt dødsbo



Ill. 9: Stolteppet gitt i bryllupsgave til Rasmus Pedersen og Magdalene Christine Lauritzdatter Galtung. Foto: Svein Skare © Universitetsmuseet i Bergen.
A carpet gifted to the wedding between Hr. Rasmus Pedersen and Fr. Magdalene Lauritzdatter Galtung. Photo: Svein Skare © The University Museum in Bergen.

som nok alle var fra hans far.²² Selv om han var en sindig og tilsynelatende klok prest, gikk han likevel ikke helt fri for kritikk, og da både han og hans hustru var arbeidsjern, ble det fort for mye av det gode. Tidligere nevnte biskop Randulf kunne nemlig også notere i 1668 at «Paa reisen [Strandebarm – Kvam] blev mig forbragt at hr Rasmus's kvinde skulde sist forleden 2. pinsedag med deres folk være forreist hen udi Hardangers skove at hugge stokke til sagtømmer».²³

Han har muligens også hatt kunstneriske sider, og det sies at portrettet av ham som idag henger i sakristiet i Strandebarm kirke er et selvportrett (ill. 8).

Gjenstandene fra Hr. Rasmus Pedersen og Magdalene Galtungs bryllup

Stolteppet

Om stolteppet viser jeg til dets gjenstandsbeskrivelse fra museet: «Tæppe i billedvæv (benkehynde). Syet sammen av flere stykker. Oprindelig har det sandsynligvis været en lang sammenhengende remse. Det fremstiller en række kranser med regelmæssige mellemrum; i kranserne sitter papegøier; bunden

omkring er dækket av blomster. I en av kranserne istedenfor papegøie initialerne: "HRPS/MLDG". Det hele er utført i violet, grønt, to slags brunt, to slags blaat, gult, rødlig graat og hvitt paa brunsort bund. [...] Mål: H: nuv. 164 cm, Br: 140 cm. Dette svarer til følgende oprindelige dimensioner H: 55 cm, L: 420 cm. Dog maa det ha været noget længere. [...] Initialerne maa betegne sogneprest til Strandebarm Hr. Rasmus Pedersen, f. ca. 1625, d. 1676, og hustru Magdalene Lauritzdatter Galtung, d. 1681.» (ill. 9)

Alliansevåpenet på sølvkannen

I et heraldisk perspektiv er sølvkannen langt mer interessant. Kannen er utført av hanseaten og bergensgullsmeden Jan Reimers, og den er både et typisk eksempel på tidlige, norske barokk-kanner og Reimers' stil (ill. 10).²⁴ Kannen er av Bergen museum beskrevet slik: «Sølvkrus, barokk. Tre føtter i form av løver, hvis hale danner sløife opover kruset. Glat korpus med sekundær graveret indskrift: 'O Gud, Du est endnu saa riig, Som du haver været Evindeligh, Til dig Staar alt mit haab, Min Siæl bevar og gjør hende riig, Saa haver ieg nok evindeligh.' – Hanken har skjold nederst (ill. 11). Som lågknap en due. På lågets flate overside graverede våbenskjold:



Ill. 10: Lokket på sølvkannen gitt i gave til Rasmus Pedersen og Magdalene Christine Lauritzdatter Galtung. Eget fotografi.
The lid of the silver jug gifted to Hr. Rasmus Pedersen and Fr. Magdalene. Photo: The author.

I det ene lammet med korsfanen, do. som hjelmsmykke, i det andet en springende galte; do. som hjelmsmykke. Omskriftbånd med 'Rasmus.Pedersen. Malene. Galtung.' Derunder '1654.' Utenom dette parti grave-rede blomster. Stemplet – 1) Bergens kro-nede B. 2) IR - Jan Reimers, borgerskap 1643. Graveret under bunden: '78 1/2 Lad.'» Museet kan videre opplyse at kannen er 17,8 cm høy med en diameter på 13,1 cm. Den ble kjøpt fra «[...] Ciro for kr 1800,- 28.09.1929.»

På kannens lokk, som nevnt i beskrivelsen, er to våpen inngravert som et alliansevåpen. I dexter felt sees et korsfanebærende lam, også kjent som Agnus Dei (Guds lam) over en skjoldfot. Denne er vendt mot det andre våpenet, og det er rimelig å anta at dette er speilvendt i courtoisie. Som hjelmtegn finner man samme symbol, også her



Ill. 11: Fremsiden av sølvkannen med diktet samt to av tre «løveføtter». Eget fotografi.
The front of the silver jug with the poem, along with two out of the three "lion's feet". Photo: The author.



Ill. 12: Grovskisse av dexter våpen på sølvkannen. Utført av stud.polit. Mathias V. Rovik på bakgrunn av Wikimedia Commons: https://no.m.wikipedia.org/wiki/Fil:Wappen_Niederrohrdorf_AG.svg
Sketch of dexter arms on the silver jug. Sketch by stud.polit. Mathias V. Rovik, based of Wikimedia Commons: see Norwegian caption.



Ill. 13: Galtung-slektens våpenskjold som fremstilt av Anders Thiset fra Danmarks Adels Aarvog 1916. Foto: Elin Galtung Lihaug. *The arms of the noble family Galtung. Painted by Anders Thiset for Yearbook of the Danish Nobility 1916. Photo: Elin Galtung Lihaug.*

vendt sinister. Skjoldets tinkturer er ukjente. Se skisse (ill. 12).

Sinister våpen er en springende gris på en skjoldfot. Dette skjoldet er i tråd med heraldisk tradisjon vendt dexter. Hjelmtegnet er en oppstigende gris, også dette vendt dexter. Det er rimelig å anta at våpenet tilhører Magdalene Galtung. Både fordi hustruens våpen tradisjonelt er plassert på høyresiden, som er hedersplassen, men også fordi våpenet klart nok er en variasjon av Galtung-våpenet. Se fremstillingen av våpenet av Anders Thiset fra Danmarks Adels Aarvog 1916.



Ill. 14: Nær bilde av Rasmus Pedersens segl på fullmakten. Eget fotografi. *A close-up of Hr. Rasmus Pedersen's seal on the proxy. Photo: The author.*

Noe avvik er det fra den sedvanlige blasoneringen. Blant annet synes ikke svinet å være oppreist, og det mangler støttene som vanligvis skiller svin fra villsvin. I tillegg er det plassert på en forhøyning. Galtung-våpenet er imidlertid kjent i flere utforminger, og det virker heller å være «kunstneriske friheter» enn et unikt våpen.²⁵ Det kan også tenkes at dette er gjort på bestilling eller etter ønske fra oppdragsgiveren. (ill. 13)

Da sinister våpen etter alt å dømme er Galtungs, må dexter våpen antas å være Hr. Rasmus Pedersens.

Hr. Rasmus Pedersens våpen på fullmakt fra 1661

Hr. Rasmus' våpen er likevel ikke bare å finne på sølvkannen av de gjenstandene vi kjenner til. Segl har hatt en praktisk funksjon i tusenvis av år, blant annet er segl nevnt en rekke ganger i Bibelen. Hva gjelder Hr. Ras-



Ill. 15: Rasmus Pedersens segl på fullmakten. Eget fotografi.
 Hr. Rasmus Pedersen's seal on the proxy. Photo: The author.

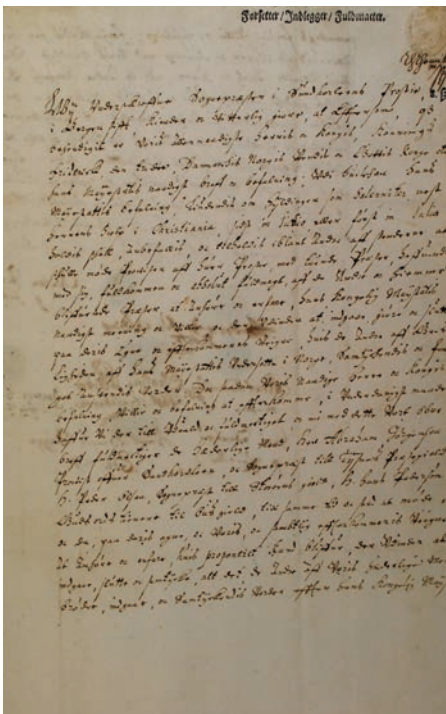
mus Pedersens bruk av sitt våpen utover som et rent estetisk element, kjennes det også et segltrykk fra ham. Dette er satt på en fullmakt fra Strandebarm prostis geistlige i forbindelse med arvehyllingen av kong Frederik III av Danmark og Norge i Christiania i 1661. (Ill. 14–17)

Som man ser av ill. 14, er motivet i seglet et fanebærende lam vendt sinister. Seglet er tilnærmet identisk med skjoldet på sølvkannen. Også skjoldfoten fra sølvkannen er med her. Merk likevel at våpenmotivet tilsynelatende er vendt feil vei – lammet springer mot sinister. Signeter speilvendes gjerne for å unngå dette, men da det ikke eksisterer andre eksempler på Hr. Rasmus Pedersens våpen i

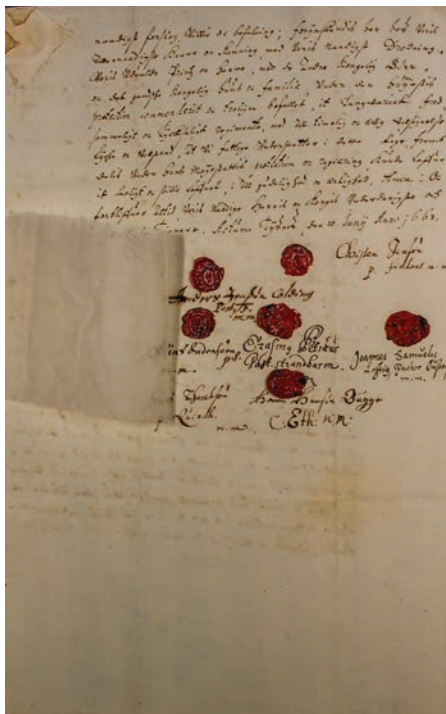
bruk, og begge de eksisterende er speilvendt, er det ikke mulig å fastslå hvilken vei lammet er ment å være vendt.

Teksten på fullmakten er delvis transkribert i «Aktstykker til de norske stændermøders historie 1548–1661. Tredje bind, første hefte» på s. 136: «Vi underskrefne sognepræster Sundhorleens prostie i Bergen stift for 'de hæderlige mænd her Abraham Jørgensen, provist ofver Sundhordleen oc sognepræst til Tysnes præstegield, her Peder Olsen, sognepræst til Storøens gield, her Hans Pedersen, Guds ords tienere til Ous gield'» (kursivert i originalteksten).

Under er seks segl og én underskrift uten segl. Transkribert samme sted:



Ill. 16: Fullmaktens forside. Eget fotografi.
The front of the proxy. Photo: The author.



Ill. 17: Fullmakten med syv underskrifter og seks segl. Eget fotografi.
The proxy with seven signatures and six seals. Photo: The author.

Actum Tysnes den 10. juni 1661.
 (L.S.) Christen Jønsøn,
 p. Findaas, m.m. (L.S.)

Anders Jønsøn Colding
 Past. F., m.m.

(L.S.)

Elias Andersøen, p. S.
 m.m.

(L.S.)

Erasmus Petræus
 Past. Strandbarm.
 (L.S.)

(L.S.)

Johannes Samuelis
 Lossius,
 Pastor Ousensis, m.m.

Hans Tharelsøn,
 p. Quindh., m.m.

Hans Hansøn Bugge
 p. Eth., m.m.

På baksiden, som ikke er avbildet her, står det «Fuldmagt af Sundhordlehns præster». Fullmakten har det danske riksvåpen øverst i høyre hjørne på forsiden.

Grunnen til at han uteble fra hyllingen i 1661, er det vanskelig å finne svar på. Likevel er det som nevnt sikkert at Strandebarm kirke brant ned i 1659, hvorpå ny kirke ble bygget allerede samme år.²⁶ Denne stod imidlertid ikke ferdig før i 1661.²⁷ Det kan dermed tenkes at bakgrunnen for Hr. Rasmus' uteblivelse henger sammen med ferdigstillelsen av kirken. Det hører nemlig til historien at den nye stavkirken ble bygget av tre brødre på Bru, som ikke kunne bli enige om på hvilken side av elven kirken skulle plasseres. Det endte med at den tredje broren satte fyr på den påbegynte bygningen, som igjen førte til at de to brødrene hans slo ham ihjel.²⁸ At Hr. Rasmus ønsket å holde oppsyn med de to gjenværende brødrenes ferdigstillelse av den nye kirken, virker da som en plausibel forklaring. Dog eksisterer det så vidt meg bekjent ingen kilder som kan bekrefte eller avkrefte teorien.

Avsluttende betraktninger

Mine funn har ikke avdekket bruk av Hr. Rasmus Pedersens skjold i segl eller lignende før hans tid. Våpenet bærer store likheter til andre slekters våpen, se blant annet Faye. Det er imidlertid ingen kjent tilknytning mellom disse, og det kan med stor sikkerhet antas at det ikke foreligger slektskap. Fayes våpen er søgar først kjent fra siste halvdel av 1700-tallet.²⁹ At Agnus Dei er et kjent våpenmotiv og velbrukt kristent symbol på Jesus, gjør det også vanskeligere å trekke klare slektskaps-

linjer mellom slekter som bærer dette som eneste figur.

Agnus Dei var også særlig populær som våpenmotiv i det 17. århundret, og en gjenomgang av prestevåpen i Hans Krag's «Norsk heraldisk mønstring: fra Fredrik IV's regjeringstid 1699–1730» viser at mange prester tok symbolet som sitt våpen. Dette på lik linje med pelikaner som mater sine barn med eget blod, dødningehoder med og uten knokler, duer med og uten kvist i nebbet, vognhjul, tre blomster, slanger med flere. I løpet av 1600-tallet ble det også i økende grad vanlig blant embedsmenn og andre å anta våpen: enten personvåpen eller til seg og sine etterkommere. Det er dermed naturlig å konkludere med at dette på samme vis var et personvåpen for Hr. Hr. Rasmus Pedersen, og at våpenet tjente både en estetisk og praktisk funksjon.

Noter

- 1 Takk til begge for god hjelp til å finne opplysninger til denne artikkelen.
- 2 Arntzen 2018
- 3 Cappelen 1969: s. 101
- 4 DAA 1916 s. 151
- 5 Arntzen 2018. Se også <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=19981194#297781,61118949>
- 6 Cappelen 1969: s. 101
- 7 Huitfeldt-Kaas 1899-1950: nr. 838, 946, 1089, 1308
- 8 Opsahl 2009
- 9 Arntzen 2018
- 10 Steinnes 1968: s. 217
- 11 Huitfeldt-Kaas 1899-1950: nr. 536
- 12 Nationalmuseet
- 13 Steinnes 1968: s. 219
- 14 Østby 1935: s. 34
- 15 Cappelen 1969: s. 101
- 16 Næss & Kolltveit 1947: s. 359
- 17 Ibid. s. 359

- 18 Olafsen 1884: s. 125
- 19 Næss & Kolltveit 1947: s. 200
- 20 Ibid. s. 359
- 21 Informasjon om kirken fra privat omvisning i Strandebarm kirke 25. januar 2020 med lokalhistoriker Arne Gjerstad og kirketjener Monica Skogvoll.
- 22 Kolltveit 1936: s. 80
- 23 Ibid.
- 24 Fra e-postutveksling med førstekonservator Trond Indahl, samt besøk til museet ved registrar Annett Schattaauer. En takk også til samlingsforvalter Kjartan Skår som muligjorde besøket.
- 25 Cappelen 1969: s. 101
- 26 Bendixen 1897: s. 428
- 27 Ibid.
- 28 Ibid.
- 29 Cappelen 1969: s. 95

Referanser

- Arntzen, Jon Gunnar. (2018, 19. november). Galtung (norske slekter). Hentet fra: https://snl.no/Galtung_-_norske_slekter
- Bendixen, B. E. (1897). *Kirkerne i Søndre Bergenshus amt: bygninger og inventarium*. Kristiania: Grøndahl & Søns bogtrykkeri
- Cappelen, Hans A. K. T. (1969). *Norske slektsvåpen*. Oslo: Den norske våpenring.
- Huitfeldt-Kaas, H. J. (1899–1950). *Norske Sigiller fra Middelalderen. Bind I: Verdslige Sigiller indtil aar 1400*. Oslo: s.n.
- Kolltveit, Olav. (1936). Prestesonen Peder Rasmusson paa Linga. I *Hardanger Tidsskrift Aargangen 1936* (s. 79–89). Norheimsund 1936: Hardanger Historielag.
- Krag, Hans. (1951). *Norsk heraldisk monstring: fra Fredrik IV's regjeringstid 1699–1730*. Drøbak: O. B. Hansens boktrykkeri
- Nationalmuseet. Drikkehorn. Hentet fra: <https://samlinger.natmus.dk/DMR/asset/167969>
- Næss, Anders & Kolltveit, Olav. (1947). *Strandebarm og Varaldsøy i gamal og ny tid I. bandet: Bygdesoga*. Bergen: Strandebarm og Varaldsøy bygdeboknemnd.
- Olafsen, O. (1884). Ridderen Hr. Ivar Slæde. I Hægstad, B. & Larsen A. B. (red.) *Norvegia: tidsskrift for det norske folks maal og minder*. II. Bind (s. 121–126). Kristiania 1908: Samfundet for norske maal og traditioner.
- Opsahl, Erik. (2009, 13. februar). Gaute Eiriksson. Hentet fra: https://nbl.snl.no/Gaute_Eiriksson
- Steinnes, Asgaut (1968). Om dei to eldste norske drikkehorn i Danmarks Nationalmuseum. I Englestad, S. & Schilbred, C. S. (red.) *Norsk Sleksthistorisk Tidsskrift Bind XXI* (s. 201–244), Oslo 1968: Norsk slekshistorisk museum.
- Østby, Leif. (1935). *Norske portretter*. Oslo: Gyldendal norsk forlag

Opplysninger

Historiker Elin Galtung Lihaug
Lokalhistoriker Arne Gjerstad
Førstekonservator Trond Indahl
Kirketjener Monica Skogvoll

Nytt katolsk bispevåpen i Norge – biskop Erik Varden O.C.S.O., Ph.D.

Av Kaare Seeberg Sidselrud

TITLE: Coat of Arms for a new Catholic bishop in Norway – bishop Erik Varden O.C.S.O., Ph.D.

ABSTRACT: The first ordination of a Catholic bishop in the Nidaros Cathedral in Trondheim since the reformation in 1537 took place on October 3rd 2020. Bishop Erik Varden O.C.S.O. is a former abbot of Abbey Mount Saint Bernhard in Leicestershire, England. The coats of arms of the bishop, the Prelature of Trondheim, the Abbey Mount Saint Bernhard and the archbishop of Nidaros, Olav Trondsson as electus, are presented.

KEYWORDS/NØKKELOD: Ecclesiastical heraldry, Catholic Prelature of Trondheim, bishop Erik Varden O.C.S.O., Abbey Mount Saint Bernhard, archbishop Olav Trondsson / Kirkelig heraldikk, Trondheim katolske stift, biskop Erik Varden O.C.S.O., Abbey Mount Saint Bernhard, erkebiskop Olav Trondsson.

AUTHOR INFORMATION/FORFATTERINFORMASJON: Kaare Seeberg Sidselrud, cand.mag., AIH, FSA Scot, seniorrådgiver, redaktør/senior adviser & editor, sidselrud@heraldik.org

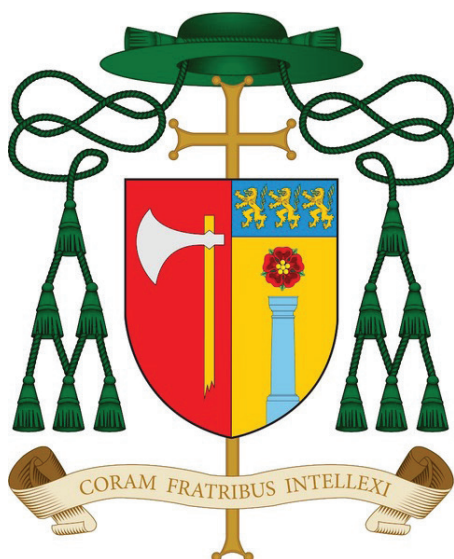
Lørdag 3. oktober 2020 fikk Norge en ny katolsk biskop – biskop Erik Varden O.C.S.O.¹ av Trondheim. Bispeordinasjonen fant sted i Nidarosdomen og dette var første gang siden reformasjonsåret 1537 at en katolsk biskop har blitt ordinert i Nidarosdomen. Bruken av Nidarosdomen gjorde ordinasjonen til en begivenhet av stor historisk og økumenisk betydning. Selve bispeordinasjonen fant sted innenfor rammen av en ordinær katolsk messe, men med flere av messens faste ledd utvidet slik at den musikalske arv fikk utfolde seg i sin fulle prakt. Det er mulig å se oppatak av det hele på katolsk.no.

Den nye biskopen er Erik Varden, født

1974 i Sarpsborg og oppvokst i Degernes i Østfold (Viken) og er cisterciensermunk av den strikte observans (O.C.S.O.) og således en ordensbror av biskop John Willem Nicolaysen Gran (1920–2008) som var biskop av Oslo fra 1964 til 1983.

Biskop Erik var abbed for Abbey Mount Saint Bernhard i Leicestershire fra 2015 til han ble utnevnt til biskop av pave Frans 1. oktober 2019. Klosteret er kjent for sitt eget trappistøl, Tynt Meadow English Trappist Ale,² som biskop Erik har vært sterkt involvert i utviklingen og bryggingen av, og som fra 2018 har vært klosterets hovedinntekt.

Biskopen har en doktorgrad³ fra Cam-



Ill. 1. Våpen for biskop Erik Varden O.C.S.O. Kunstner erkebiskop Charles Jude Scicluna av Malta.

Coat of Arms of bishop Erik Varden O.C.S.O. Artist: Archbishop Charles Jude Scicluna of Malta.

bridge i kirkehistorie (St. John's College) i 2000 og en lisensiatgrad⁴ fra Pontificium Institutum Orientalium Studiorum i Roma i 2011 og har publisert flere bøker, bl.a. *Lengsel er mitt vesen* på St. Olav forlag.

Av spesiell heraldisk interesse var bruken av heraldikk i forbindelse med bispevigselen. Alle katolske biskoper skal anta et våpen når de blir biskop, og regjerende biskoper, altså den biskop som har det øverste ansvaret for et bispedømme, skal sammenstille sitt våpen med bispedømmets våpen. Det er i hvertfall i Norden to hovedtradisjoner for hvordan dette gjøres, enten kvadreres biskopens personlige våpen med bispedømmets våpen eller så kløves våpenet med dexter del for bispe-

dømmet og sinister del for biskopen selv. Hjelpbiskoper, dvs. biskoper som ikke leder et bispedømme bruker kun sitt personlige våpen.

Biskop Varden har valgt et kløvd våpen fremfor et kvadrert våpen. Det er en løsning som kan oppfattes som mer engelsk enn nordisk og som dermed kan sees som en hilsen til det land hvor han har store deler av sin utdannelse fra og hvor han ble munk og abbed. Samtidig kommer motivene i de sammenstilte våpenene bedre til sin rett i den valgte løsningen. Våpenet er utformet av hans venn, erkebiskop Charles Jude Scicluna av Malta som har designet et større antall geistlige våpen. Våpenet kan blasoneres som følger:⁵

- Kløvd skjold: 1. felt: I rødt, en opprett, avbrukket gull øks med sølv blad (Trondheim stift). 2. felt: I gull, en blå søyle fulgt over av en rød rose med gull blomsterbunn, over dette et blått skjoldhode med tre gull løver.
- Bak skjoldet en gull korsstav og over en grønn prelathatt (galero) med seks dusker (1,2,3) for biskop, hengende ned på hver side av skjoldet.

Motto: *Coram Fratribus Intellexi* (Ansikt til ansikt med mine brødre, er jeg kommet til forståelse).⁶

De forskjellige delene av skjoldet bør få en ytterligere forklaring, og vi starter med Trondheim stifts våpen, en gull øks med sølv blad og med et avbrukket skaft. Dette er et spennende våpen da det kan føres tilbake til erkebiskop Olav II Trondsson⁷ av Nidaros



Ill. 2. Våpen for Ambrose Charles Lisle March Phillips de Lisle.

Coat of Arms of Ambrose Charles Lisle March Phillips de Lisle. Foto: Dr. Paul Fox, gjengitt med tillatelse fra The Coat of Arms. Reproduced with permission from The Coat of Arms.

Our Lady of Mount S. Bernard in
Charnwood, Leicestershire.



Founded by Ambrose Lisle March
Phillips de Lisle of Garendon Park co
Leicester a. d. mdccxxxv. colonised with
monks from Mount Mellary in Ireland
who had been expelled from France
during the revolution of mdccxxxv.

Ill. 3. Våpen for Abbey Mount Saint Bernhard.
Coat of Arms of Abbey Mount Saint Bernhard. Foto: Dr. Paul Fox, gjengitt med tillatelse fra The Coat of Arms. Reproduced with permission from The Coat of Arms.

som erke-electus i perioden fra 1450 til han ble bispeviet i 1459. Som biskop inneholdt hans segl Nidaros bispedømmes daværende våpen. Om man ser på det bevarte segl-materialet så fremkommer det at øksen er særpreget både ved at den er sinistervendt og ved at skaftet er avkortet/brukket. I Katalog for den historiske utstilling i anledning Den Norske Kirkeprovinns' 800-årsjubileum postulerer Hallvard Trætteberg at øksen muligens

er våpen for Nidaros domkirke.⁸ Øksen er selvfølgelig et Olavssymbol. Det faktum at øksen er sinistervendt er ikke videre omtalt. Da Trondheim stift antok et stiftsvåpen valgte stiftet den sinistervendte øksen som stiftsvåpen og en blasonering vil da være: *I rødt felt, en sinistervendt opprett, avbrukket gull øks.* Dette stiftsvåpenet er ikke kjent benyttet med et bispedømmes vanlige timbrering med en mitra og korslagt bispestav



Ill. 4. Trondheim katolske stifts våpen. Kilde: Oslo katolske bispedømme. *Coat of Arms of the Prelature of Trondheim. Source: Roman Catholic Diocese of Oslo.*

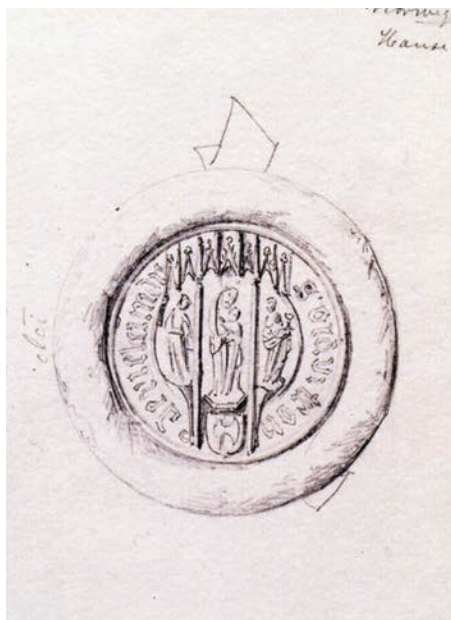
og korsstav. Dette stiftsvåpenet kan gå tilbake til stiftet ble opprettet i 1979, men mer sannsynlig til bispevigselen av Georg Müller SS.CC.⁹ i 1997 som er det seneste tidspunkt våpenet kan være tatt i bruk. Stiftsvåpenet inngår også som et felt i biskop Müllers tredelte våpen. Hans to forgjengere hadde varianter av den gamle norske kirkeprovinss' våpen med kors og addosserte økser. Dette stiftsvåpenet ble erstattet av dagens stiftsvåpen senest ved vigslingen av St. Olav katolske domkirke i 2016¹⁰ og i det nye stiftsvåpenet har øksen normalposisjonen (dextervendt) og har i tillegg fått sølv økseblad. Det gjengis normalt med mitra og korslagt bispestav og



Ill. 5. Trondheim katolske stifts tidligere våpen. Kilde: Trondheim katolske stift. *Former Coat of Arms of the Prelature of Trondheim. Source: Roman Catholic Territorial Prelature of Trondheim.*

korsstav. Det kan diskuteres hvorvidt det var heldig å bryte tradisjonen tilbake til den gamle erkebiskop Olav Trondsson som erke-electus. Det ble i sin tid opplyst at valget av en sinistervendt øks for Trondheim stift var nettopp med hensikt for å få en særpreget øks og knytte forbindelsen tilbake til våpenbildet i Olav Trondssons electus-segl.¹¹ Denne forbindelsen er ikke lenger like åpenbar med det nye stiftsvåpenet, selv om hensikten om å knytte sterkere sammen Den katolske kirke i Norge i dag og vår katolske fortid, er den samme.¹²

Biskop Erik Vardens personlige våpen er sterkt knyttet til hans gamle cistercienser-



Ill. 6. Segl med erkebiskop electus Olav II Trondssons våpen og foto av det samme. Segltegning ved arkitekt Håkon Thorsen (1846–1921) og seglfoto ved Odd Amundsen/Riksarkivet.

Seal with the Coat of Arms et al of archbishop-electus Olav II Trondsson. Drawing by architect Håkon Thorsen (1846–1921) and photo by Odd Amundsen/Norwegian National Archive.

kloster Abbey Mount Saint Bernard i Leicestershire i England. Klosteret ble opprettet og innviet i 1844 på land gitt av Ambrose Charles Lisle March Phillips de Lisle (1809–1878) til Garendon Hall, katolsk konvertitt. Dom Anselm Baker (1833–1885) ble opp tatt i klosteret i 1856 og avga de evige løfter som munk i 1859. Han var en heraldisk kunstner som ble kjent for sine bøker om *the English Cardinals, the Cistercian Monasteries* og *Mount St Bernard Benefactors' Book* og andre våpenmalerier bl.a. fresker. Han hadde gode kontakter med flere av embedsmennene ved College of Arms i London. Klosterets våpen er en differensiering av våpenet til

mannen som ga dem klosterets jord, Ambrose de Lisle. Hans våpen kan beskrives som følger: *Et gull skjold med blått skjoldhode hvori tre gull løver, over det hele et rødt hjerteskjold med en sølv skråbjelke.* Som våpen for klosteret gjorde man en lett differensiering hvor man erstattet hjerteskjoldet med en opprett krumstav med svattedduk, alt i sort. Denne hyrdestaven eller krumstaven er det heraldiske verdighetstegnet for en abbed når krumstaven er utstyrt med en svattedduk og ditto tegn for en biskop uten svattedduk. Våpenet kan blasoneres slik: *Skjold med gull felt hvori en opprett krumstav med svattedduk, alt i sort, under et blått skjoldhode med tre gull*



Ill. 7. Et utvalg av trykksaker benyttet i tilknytningen til ordinasjonen.
A selection of booklets and other prints used during the Ordination. (Foto: Kaare Seeberg Sidselrud)

løver.¹³ Når vi ser på biskop Eriks våpen ser vi sammenhengen med klosterets våpen veldig klart. Skjoldhodet er uendret fra de Lisles og Mount St Bernards våpen, mens biskopen har differensiert våpenet ved å endre feltes figurer fra en abbedsstav. Figurene i biskop Erik Vardens våpen er en søyle og over denne en heraldisk rose. Søylene er hentet fra biskopens motto som abbed: *Columna in templo*

Dei – en søyle i Guds tempel (Åp.3:12), mens rosen er Olavsrosen, et tegn på evangeliets blomstring i levet liv. Rosen er også et symbol for byen Trondheim.¹⁴ Under utarbeidelsen av biskopens våpen ble det diskutert muligheten for et talende våpen knyttet til betydningen av biskopens etternavn – Varden, da en varde (sv. vårdkase) også kunne være et godt symbol for en biskop.¹⁵

Kirkeheraldikken i Norge, som i altoverveiende grad er katolsk, har fått et nytt tilskudd som knytter seg godt til kirkelig heraldisk tradisjon

Våpenet ble offisielt tatt i bruk ved bispeviselsen i Nidarosdomen den 3. oktober 2020.

Noter

- 1 O.C.S.O. = Ordo Cisterciensium Strictioris Observantiae. Cistercienserne.
- 2 College News, St. John's College, Cambridge. <https://www.joh.cam.ac.uk/johnian-brews-uks-first-trappist-beer> - besøkt 15.11.2020.
- 3 The Principle of Servitude in the Work of Pierre de Bérulle, Cambridge: University of Cambridge, 2000, Ph.D. thesis. Varden, E. (2000). *The Principle of Servitude in the Work of Pierre de Bérulle* (Doctoral thesis). <https://doi.org/10.17863/CAM.19187>. Senere publisert som: Varden, E. (2011). *Redeeming Freedom: The Principle of Servitude in Bérulle*. Roma: Pontificio Ateneo S. Anselmo.
- 4 Varden, E. (2011). *The Ascesis of Compassion in the Vita Hypatii of Callinicos*. (Licentiate thesis) Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma.
- 5 Våpenet med tinkturer er beskrevet i mail fra erkebiskop Scicluna til biskop Varden høsten 2019: The shield to be divided in two; On the left (dexter) side the axe of St Olav on a red field: On the right (sinister) side; On the top part three gold/yellow lions rampant on a blue band (taken from the arms of Mount Saint Bernard): Beneath the blue band with three gold lions rampant, on a gold/yellow field, a blue column surmounted by a red heraldic rose: (illustrasjoner utelatt, utdrag av mail mottatt fra biskop Varden 2.12.2020).
- 6 Mottoet stammer fra en av pave Gregor den stores preken. Se nærmere i prekenen fra biskop Vardens første pontifikalmesse: <http://www.katolsk.no/nyheter/2020/10/biskop-erik-vardens-preken-under-hans-forste-pontifikalmesse> – Besøkt 15.11.2020.
- 7 Se Fjordholm, O; Hohler, E. B.; Kjellberg, H og Nyquist, B: *Geistlige segl fra Nidaros bispedømme*. Norske sigiller fra middelalderen III, Riksarkivet, Oslo 2012.
- 8 Se om Olav II Trondsson ill. S. 47 og tekst side 52 i Trætteberg, Hallvard et al: *D. Erkebiskopene og erkebispstolen*. I Marstrander, Sverre (red.): Den Norske kirkeprovins 1153–1953 Katalog for den historiske utstilling. Trondheim 1953.
- 9 SS.CC., = Congregatio S(S)acrorum C(C)ordium Iesu et Mariae necnon adorationis perpetuae SS. Sacramenti altaris. De går også under navnet Picpuspatrene.
- 10 2016 er den absolutt siste dato. Det har så langt ikke vært mulig å verifisere det eksakte tidspunkt for når våpenet ble tatt i bruk.
- 11 Opplyst i samtale med p. Olav Müller SS.CC. i 2002.
- 12 Opplyst i mail av 31.1.2017 fra sogneprest i St Olav domkirke, p. Egil Mogstad.
- 13 Se Baker, Richard C.F. & Paul A. Fox: *Dom Anselm Baker (1833–85) Heraldic Artist* i *The Coat of Arms. Series 4 Volume 1 Number 235* (2018) s. 110-116.
- 14 Biskopenes våpenskjold, *St. Olav katolsk kirkeblad 01/2021 133. årgang* s. 40-41. ISSN 0802-6726.
- 15 Fra mailkorrespondanse med biskop Varden om utarbeidelsen av våpenet, oktober 2019.

Heraldica varia

Fyra västsvenska häradsvapen

Vättle, Ale, Kullings och Bjärke häraders lantbruksklubbs användning av heraldiska vapen

Häradsvapen är en delvis förbisedd grupp av geografiskt förankrade vapen. En starkt bidragande orsak till detta torde vara att häraderna i de olika nordiska länderna haft en i huvudsak rättslig och övergripande administrativ funktion. Kommunala angelägenheter har hanterats på en mer lokal nivå.

De första kända svenska häradssigill kan dateras till mitten av 1400-talet men det är under mitten av 1500-talet som de flesta häradssigill verkar ha tillkommit. Sigillan var i allmänhet inte heraldiska. Många utformades utan sköldform och även i de fall då bilderna har infogats i en sköld, så har det ursprungligen inte funnits några bestämda tinkturer och de kan därför inte betraktas som fullständiga heraldiska vapen. Valet av bilder och symboler är dock många gånger sådant att det är möjligt att anpassa sigillens innehåll till en heraldisk form.

Vid några tillfällen har häradssigillan kommit att brukas utanför den direkta användningen som sigill. Under det stora nor-

diska kriget i början av 1700-talet kom häradssigill att infogas i svenska uppbådsfanor, i många fall med respektive sigills motiv insatt i en sköld. Sekelskiftet 1900 såg ett ökat intresse för häradssigillan, vilket kan förklaras av ett ökat intresse för hembygdsrörelsen kombinerat med en nationalromantik med stark förankring i 1500- och 1600-talen.

Ett unikt tillfälle då fanor med svenska regionala och lokala vapen användes var bondetåget 1914. Deltagarna tågade landskapsvis under fanor med respektive landskapsvapen. Från Skåne, Uppland och Östergötland medfördes även häradsvapen. Det låg naturligtvis en avsiktlig symbolik bakom att samla deltagarna under historiskt förankrade uppbådsfanor i en demonstration för ett stärkt försvar.

Under 1900-talet har ett antal svenska häradsvapen fått ett statligt fastställande. Sedan häraderna 1971 förlorade sin sista formella betydelse har inga häradsvapen fastställts officiellt.

Att en lokalt förankrad lantbruksklubb i Västergötland använt sig av häradsvapen är med denna bakgrund inte överraskande, men kan ändå vara intressant att notera, då de aktuella vapnen inte är officiellt fastställda eller i övrigt beskrivna i litteraturen.



Ill. 1. Silvermedalj från 1928 års lantbruksmöte i Alingsås.
Silver Medal from agricultural meeting in Alingsås 1928.

Vättle, Ale, Kullings och Bjärke lantbruksklubb bildades 1898 som en av de första i Sverige. Vid det första mötet räknade man 26 medlemmar av vilka ett flertal var storjordbrukare. Förste ordförande var friherren Jonas Alströmer, disponent vid Östads säteri. Ursprungligen omfattade klubben endast Vättle, Ale och Kullings härad. Bjärke tillkom 1928.

Lantbruksklubbens verksamhet har till en del bestått av att bistå medlemmarna genom utlåning av triörer, ängsharvar och andra jordbruksredskap, anordnande av utsädesutställningar samt avels- och livdjursauktioner. En annan del har varit att anordna föredrag och studieresor. Inte bara lantbruksfrågor har behandlats. Ett av de första föredragen hölls 1901 av löjtnanten B. Nilsson som talade om det då aktuella härordningsförslaget. Än

i dag anordnar klubben resor för sina medlemmar.

1928 höll klubben en större lantbruksutställning i Alingsås och det är i detta sammanhang som häradernas sköldar verkar dyka upp för första gången. Utställningen pågick under tre dagar och drog 12 500 besökare. Under utställningen delades medaljer ut till förtjänta utställare (ill. 1). Medaljernas åtsida visar vapen för de tre härad som klubben då omfattade. Innehållet i sköldarna är hämtat från respektive häradssigill.

1948 hölls en ny lantbruksutställning, denna gång på Tånga hed i Vårgårda. Under elva dagar lyckades man få 77 000 besökare. Även vid detta tillfälle delades det ut medaljer prydda med häradsvapnen. Sköldarna var nu fyra till antalet, Bjärke hade tillkommit, och var utförda i en rakare, mer modern stil.



Ill. 2. Rockslagsnål i guld från lantbruks-, hantverks- och hemslöjdsutställningen på Tånga hed, Vårgårda, 1948.

Lapel pin in gold from the agriculture, craft and arts exhibition at Tånga moor, Vårgårda 1948.

Även rockslagsmärken med sköldarna förekommer från utställningen 1948 (ill. 2).

Veterligen har inget av de fyra vapnen formellt antagits eller fastställts. Fråga är om det endast är lantbruksklubben som har använt dem, eller om de brukats i något annat sammanhang, exempelvis av vederbörande häradsrätter.

Tre av häradssigillen har senare på olika sätt letat sig in i kommunvapen. Vättele härads ox har fått låna sitt huvud till Lerums vapen, Ales löv återfinns i vapnet för kommunen med samma namn och Kullings kärve kan ses i både Vårgårdas och Herrljungas kommunvapen. Det är bara Bjärkes sigill som inte lämnat bidrag till ett kommunvapen. Sigillet används dock i dag av Bjärkeföretagens Förening och som en allmän symbol för Bjärkebygden, vilken efter kommunsammanslagningar i huvudsak utgör den norra delen av Alingsås kommun.

Jens Christian Berlin

Källor

- Några Erinringar från bondetåget af deltagare från Bohuslän*, Schéel & Sjögrens, Göteborg, 1914.
Quennerstedt, August, 'Skånska bondefanorna 1710 o. 1914', *Bondetåget från Skåne 1914*, H. Ohlssons, Lund, 1914.
Wildte, Fridolf, 'De svenska häradssigillen', *Fornvännen*, 37, 1942, s. 343 ff.
Wildte, Fridolf, 'Västergötlands häradssigill', *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift*, bd. 4, no. 5/6 (1932), s. 68 ff.
Vättele, Ale, Kullings och Bjärke häraders lantbruksklubb 75 år: några axplock från verksamhetsfältet, Sjövik, 1973.

Heraldisk litteratur siden sidst

Ängeln blåser på glöden

Bengt Gustaf Jonshult: *Kungl. Patriotiska Sällskapets medaljer och hedersbelöningar*. Stockholm, Kungl. Patriotiska Sällskapet, 2019. ISBN 978-91-637-0800-8. 235 s. Rikligt ill. 275 SEK. Även fritt tillgänglig som e-bok på kungligapatriotiskasallskapet.se

Kungl. Patriotiska Sällskapet grundades år 1766 och fick kunglig sanktion år 1772. Sällskapet skulle i upplysningens anda främja jordbruk, hantverk och näringsliv. I detta syfte inrättades medaljer och belöningar av olika slag. År 1772 slogs den första medaljen med Gustav III:s porträtt på åtsidan, och år 1801 inleddes utdelandet av en bärbar medalj i ett band, ”till hälften halmgult och till hälften gräsgrönt”. Färgbenämningarna är inte långsökta om man betänker sällskapets uppgifter.

Huvuddelen av boken (s. 32–220) innehåller en översikt över de olika medaljer och andra belöningar som delats ut, fördelat efter konungarnas regeringsperioder. Medaljernas åtsida har respektive konungs bild, och på frånsidan finns antingen text eller sällskapets sinnebild. Det finns en del undantag från detta – en del medaljer har sällskapets sinnebild eller annan symbolik på åtsidan, och frånsidan kan vara slät för längre eller kortare inskription av namn och förtjänstens art.

Sällskapets sinnebild består av bergverks- och industriredskap och i bakgrunden ett skepp och en sol som går upp bakom ett berg. Boken innehåller alltså inte mycket heraldik, eftersom de allra flesta medaljerna inte är försedda med heraldiska symboler. Sällskapets vapen, en ängel som blåser på glöd så att elden tar sig, finns dock med på *medalj för betydande fostrargärning*. Denna medalj hade först formen av ett utböjt kors med en däröver flätad eklövskrans.

På s. 117–120 finns en översikt över de medaljer som delas ut idag. Det är t.ex. *medalj för uppskattad arbetsinsats* inom företag, sammanslutningar eller kommuner, *Emmerymedaljen* för långvarig uppskattad tjänst till sjöss, och *medalj för betydande gärning* som förtroendevald eller genom annan samhällsinsats. Därtill kommer hantverks-, näringslivs- och kulturarvsmedaljer och *medalj för odlingsflit och för förtjänster om trädgårdsodling eller biodling*. Som övriga typer av hedersbevis finns guldarmband och armbandsur.

År 1777 slogs en medalj över greve Carl Fredrik Scheffer, och av störst heraldiskt intresse i boken är de skisser till medaljen, troligen av Jean Eric Rehn och Gustaf Ljungberger, som finns återgivna. I en skiss finns grevliga ätten Scheffers hjärtsköld, i andra skisser olika versioner av sällskapets vapen.

Det framgår av boken att gåvor i pengar eller i form av silverbägare, silverskedar, hattband och halskedjor m.m. kunde delas ut till



Kungl. Patriotiska sällskapets vapen från e-boks-versionens förstasida

bl.a. pigor, drängar, skräddare, torpare, bönder, barnmorskor och kyrkvårdar för olika insatser. Under 1800-talet gick bondesamhället successivt över till ett industrisamhälle, och belöningarna följde med. T.ex. kunde arbetsstyrkor vid bruk, fabriker och verkstäder belönas. Efter en höjdpunkt i antalet utdelade medaljer på 1940-talet skedde en nedgång under 1960-talet.

Ur släktforsarsynpunkt är det av intresse att veta om och hur man kan ta reda på vilka som tilldelades belöningar, och i vilken mån motiveringarna finns bevarade. Genom en undanskymd hänvisning i källförteckningen på s. 234 framkommer det att de som tilldelats medalj under perioden 1900-1941 kan sökas fram via Riksarkivets hemsida. Hur man i övrigt kan gå till väga för att få fram uppgifter om de som belönats framgår tyvärr inte. Indirekt framgår att åtminstone en del av belöningarna uppmärksammades i tidningarna.

Sverige finns en parlamentarisk överenskommelse om att det offentliga belönings-systemet ska ses över. Utmärkelser inom de kungl. riddarordnarna ska åter kunna tilldelas svenska medborgare, och formerna för tilldelande av regeringens och förvaltningsmyndigheternas olika offentliga belöningar ska övervägas. Det är då rätt tid att genom den nu utgivna boken uppmärksamma även den typ av halvofficiella medaljer som Kungl. Patriotiska Sällskapet står bakom. Ett förnyat intresse för det offentliga belöningsystemet bör också innebära att den under 1960-talet inledda nedgången i intresset för sällskapets medaljer nu är en passerad fas.

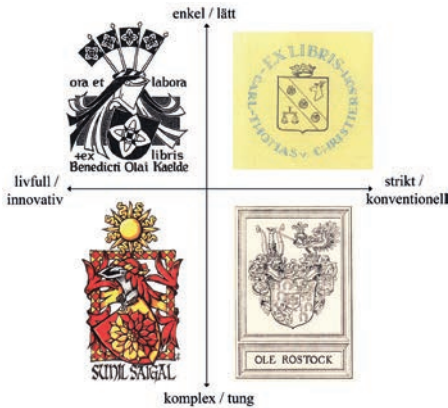
Martin Sunnqvist

Mångfald i de senaste 60 årens heraldiska exlibris i Norden

Peter Kurrild-Klitgaard: *Nordiske heraldiske exlibris*. Heraldiske Studier 7. Societas Heraldica Scandinavica, Köpenhamn 2019. ISBN 87-88313-08-5. 97 sider. 85 ill. DKK 100,-

Hur ser spektrumet av heraldisk konst ut? I politisk analys har på senare år vänsterhöger-skalan kompletterats med en dimension för libertarianism-auktoritarism (GALTAN). Försöken att skapa analysverktyg i den stilen fångar in en del och förvränger annat, men vilka parametrar är det som är i spel i vapenbilder?

En lätt urskiljbar variationsaxel är konstnärens tekniska skicklighet – den har jag inte tagit med i modellförslaget här intill, utan



Ill. 1. Exempel på vapen av olika karaktär, tecknade (räknat från övre vänstra hörnet och sedan medsols) av Bengt Olof Kälde (Sverige), Gay von Weissenberg (Finland), Frederik Britze (Danmark) och Marco Foppoli (Italien).

det tekniska utförandet får tänkas vara en tredje dimension som gör att en bild uppfattas som alltifrån amatörmässigt till tekniskt skickligt skapad.

Ena axeln i förslaget här intill rör graden av komplexitet och tyngd – från det skirt sirliga till det pompöst bombastiska. Där pendlar modet inte sällan mellan epoker (rokoko blir reaktion på barock, flatestil reaktion på nyrenässansstil).

En annan tänkbar bedömningsaxel är graden av personlig särprägel. Den hålls av förståeliga skäl ofta låg i bilder framställda för offentligt bruk i de nordiska länderna. De bildernas funktion är att vara modellritningar, normerande förebilder – även om de sedan tyvärr oftast ändå används enbart som om de vore fixerade logotyper, utan någon konstnärlig variation i det praktiska bruket av vapnet.

Konstnärlighet får lyckligtvis och helt naturligt ett större spelrum i teckningar be-

ställda av privatpersoner. Vad gäller sådana teckningar är exlibris (bokägarmärken) en betydande kategori. Inom den premieras konstnärlighet – det ska helst inte bara vara en normbild av ägarens vapen i ett exlibris utan ett konstnärligt uttryck av detsamma. Mitt intryck är att den personliga särprägel har skattats gradvis allt högre under den tid, från 1950-talet och framåt, under vilken det heraldiska intresset har fördjupats i Skandinavien. Vid periodens början kan heraldiska alster nå en hög teknisk kvalitet, ibland oöverträffad, men om konstnären heter Frederik Britze, Brita Grep eller Claus Achton Friis avslöjar sig inte vid första ögonkastet. I ett mellanläge, dominerande i slutet av 1900-talet, kommer vapenbilder vars upphovsmän är tydligare igenkännliga – Jan Raneke, Bengt Olof Kälde, Zdenko Alexy. Numera når en kanske högre andel heraldiska konstnärer än tidigare framgång genom att hitta en omiskännligt egen stil, såsom Marco Foppoli, Daniel de Bruin eller Davor Zovko. Det fascinerande med heraldisk konst är att den är så rik att det redan finns alla möjliga stilriktningar, vilka samspelar över tid och rum. I en del av Marco Foppolis teckningar tycker jag att en inspiration från den gotiskt djärve 1400-talsartisten Conrad Grünenberg är tydlig, till exempel.

Inom heraldisk konst finns numera, nu när intresset för den och förståelsen av den har uppodlats, ett utrymme för variation mellan olika uttrycksformer som nog är större än någonsin – man kan hitta alster som kan placeras i alla hörn av diagrammet. I äldre tider var mångfalden mer begränsad; då försökte man i högre grad allihop följa det senaste modet.

Variationen i vapenkonst i Norden under de senaste 60 åren illustreras i *Nordiske heraldiske exlibris*, som återger 85 vapenexlibris som med några få undantag är tecknade efter 1959 då Societas Heraldica Scandinavica grundades. Peter Kurrild-Klitgaard gratuleras till att ha ihopbringat en inspirerande samling bilder!

Magnus Bäckmark

En heraldisk ledtråd

Niklas Natt och Dag: 1793. Stockholm, Forum, 2017. 452 s. (Även utgiven på danska, finska och norska.)

Det är inte ofta som skönlitterära böcker anmäls i Heraldisk Tidsskrift, men nu är det dags. Anledningen är inte att författaren hör till en av Sveriges äldsta adelsätter och för ett av de enklaste och mest lättigenkännliga vapnen i landet. Nej, anledningen är att heraldiken har en nyckelroll i boken.

Boken är en blandning av historisk roman och detektivhistoria och utspelar sig i Stockholm år 1793. I recensioner har romanen beskrivits med adjektiv som briljant, lysande och perfekt, och den har fått flera utmärkelser som årets bästa bok.

Tyvärr går det inte att närmare beskriva här hur heraldiken får betydelse för dramats upplösning, för i så fall skulle läsoplevelsen förstöras. Men det kanske räcker att nämna att kunskap i att jämföra sköldar och deras likheter och skillnader kan vara nyttig kunskap för en mordutredare, liksom att ha kunskap om de vapen som är i bruk vid tidpunkten.

Martin Sunnqvist



Polismästaren Liljensparres riddarhusköld, som kan vara bra att känna till för bokens läsare. Ur heraldisk synpunkt kan noteras att den något amatörmässige konstnären inte har utnyttjat plåtens yta särskilt väl. Texten har tillkommit i efterhand (se Magnus Bäckmark, *Riddarhusets vapensköldar*, bd III s. 364-365). Foto: Gabriel Hildebrand/Riddarhuset.

Ny analys av lagsymbolik

Jonas Nordin och Janken Myrdal (red.): *En biografi om en bok. Codex Upsaliensis B 68 från 1430. Konferenser 103*. Stockholm, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, 2020, ISBN 978-91-88763-18-1, ISSN 0348-1433, 248 s. Ill. 249 SEK.

Ett fint exempel på en medeltida laghandskrift är *Codex Upsaliensis*, som har beteckningen B 68 i Uppsala universitetsbibliotek. Den framställdes omkring år 1430 och är ett



Ill. 1. Bild i anslutning till konungabalken.
Picture next to the book on the king.
 (Bild: Uppsala universitet, Alvin)

av de omkring 95 kända handskrivna exemplaren av Magnus Erikssons landslag från ca 1350. Det som är speciellt med detta exemplar är de uttrycksfulla illustrationerna vid inledningen till varje balk.

Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien har i *En biografi om en bok* låtit närmare analysera handskriften och dess bilder. Boken har undersökts i flera olika avseenden, bl.a. med naturvetenskapliga metoder och avseende skrivstilar och illustrationer. En tidigare okänd, raderad bild har upptäckts.

Det som är av störst intresse i detta sammanhang är Janken Myrdals analys av vem som var handskriftens beställare och nya slutsatser om några av bilderna. Myrdal ar-



Ill. 2. Bild i anslutning till tingmålalbalken.
Picture next to the book on judicial procedure.
 (Bild: Uppsala universitet, Alvin)

gumenterar för att Elin Bengtsdotter beställde lagboken till sin son Olof Ragvaldsson, som var lagman i Östergötland under perioden 1429–1436.

Elin Bengtsdotter hörde till den under medeltiden betydelsefulla Aspenäsätten, som hade innehåft lagmansämbetet i Östergötland i flera generationer. Hon gifte sig med häradshövdingen Ragvald Filipsson, som inte genom sin härstamning hade en lika hög samhällsställning som hennes förfäder. Detta återspeglas i bilden vid giftermålsbalken, där bruden genom en gest med ena handen visar att hon hade en högre samhällsställning än mannen.

Det har förekommit en teori om att kungabilden som inleder konungabalken är avsedd



Ill. 3. Esbjörn Djäkns vapen av Jan Raneke. *Coat-of-arms of Esbjörn Djäkn by Jan Raneke.*

att vara ironisk, eftersom kungen sitter på en instabil trebent pall, ser ung ut och är fångslad med en kedja (ill. 1). Myrdal gör den väsentligt mer övertygande tolkningen att det är Erik av Pommern som avbildas och att detta inte sker på ett ironiskt sätt. Kungen i bilden har kläder som visar att han är en förnäm man, och den trebenta stolen var en transportabel kungastol, således ett höghetstecken. Han håller en spira, och kedjan är snarare än riddarkedja än en fångkedja och kan stämma med att Erik dubbats till riddare av den Heliga gravens orden. I språkbandet står *data est ei potestas* (åt honom är makt given), och där kan man, med utgångspunkt i bibliska referenser, ana ett spår av kritik.

När det gäller bilden på domaren i anslutning till tingsmålalbalken (rättegångsbalken) är det desto tydligare att den innehåller skarp kritik mot orättfärdigt dömande (ill. 2). Landskapet föreställer en medeltida tingsplats. Domaren, en lagman – som sitter med det ena benet över det andra, en vanlig medeltida pose för domare – ger med en gest intryck av att han eftersträvar pengar. Han säger till sin medhjälpare, kanske en underlagman ”läs så jag må något få” och får svaret ”jag gör ock så”. Lagmannen utnyttjar alltså sin ställning till egen förmån.

Myrdal knyter an bilden till den domared som fanns i landslagen, och som bl.a. innehöll krav på opartiskhet och omutbarhet. Som Myrdal anger är det fråga om att ge en motbild till hur en rättrådig domare skulle agera. Något som Myrdal inte nämner, men som stödjer hans tolkning ytterligare, är att detta passar väl in i en kontinental medeltida tradition av *iustitia et iniustitia*-ikonografi, symboltyngda bilder där den rättfärdiga domaren ställs mot den orättfärdiga.

Myrdal menar att bilden kan ha varit avsedd att rikta kritik mot Esbjörn Djäkn, som gjort sig känd som en hårdhänt domare. Längst till vänster i bild, under de framskjutande ansiktena som tillhör soldater, finns en yta med två gröna grenliknande figurer. Det skulle enligt Myrdal kunna vara Esbjörn Djäkns hjorthornskorna som ska avbildas där. Myrdal är själv tveksam till om detta är en riktig tolkning, och jag delar tveksamheten. Jag menar att det är mindre troligt att det finns en koppling till en viss domare som inte hade agerat korrekt, än att det är fråga om en mer generell bild i *iustitia et iniustitia*-traditionen, där *iustitia* representeras av tingsmålalbalkens domared och *iniustitia* av bilden som åskådliggör hur domaren inte ska agera.

En biografi om en bok ger nya infallsvinklar till förståelsen av en gammal lagboks tillkomst historia och sammanhanget där den användes. Här har fästs mest avseende vid nya analyser av bilderna med symbolinnehåll, men även i övrigt är boken läsvärd, och den innehåller dessutom ett rikt bildmaterial.

Martin Sunnqvist



Cecil Humphery-Smith 1928–2021

En af heraldikkens gentlemen gik bort i januar 2021. Den engelske heraldiker Cecil Humphery-Smith, født 1928, havde i højere grad end mange af sine landsmænd også blik for heraldikken på det europæiske kontinent. Han opfordrede engelske herolder til at gøre sig gældende i de internationale fora, hvor heraldikken dyrkes og diskuteres, og det lykkedes i nogle tilfælde. Han og hans elskelige hustru Alice var i mange år trofaste deltagere i de internationale kongresser og kollokvier, i en årrække i følge med en anden stor heraldiker, ærkebiskop Bruno B. Heim, hvis fornøjelige heraldiske stil stod godt til Cecil Humphery-Smiths grundlæggende opfattelse, at heraldikken også har en munter side. Vi skandinaver fornemmede uvilkårligt, at

der bestod et positivt fællesskab mellem ham og os i både faglige og selskabelige sammenhænge. At sidde til bords med ham var aldrig kedeligt. Ens horisont blev udvidet af hans humor og store viden. Samtidig var der ikke tvivl om, at han var sig særdeles bevidst som brite.

Cecil Humphery-Smith var uddannet som kemiker. I sin ungdom var han ansat i Norditalien, og det var medvirkende til, at han konverterede til den katolske kirke. I 1968 blev han ridder af Malteserordenen.

Som helt ung havde han været med, da The Heraldry Society blev stiftet i 1947. Gennem 50 år bidrog han med artikler til *The Coat of Arms*, der blev redigeret af hans ungdomsven John Brooke-Little. Han un-

derviste i heraldik og genealogi på universiteter i London, Oxford og Kent. Med sine store pædagogiske evner og sit entusiastiske engagement igangsatte han en lignende virksomhed, da han sammen med sin far Frederick Humphery-Smith i 1961 grundlagde The Institute of Heraldic and Genealogical Studies i Canterbury, hvis inspirerende leder han var i mange år.

Cecil Humphery-Smith skrev flere bøger om genealogi og heraldik. Her skal især fremhæves hans analyser af engelske våbenruller frem til 1315 om mere end 3000 våbener, der resulterede i to betydelige værker: *Anglo-Norman Armory* (1973) og *Anglo-Norman Armory Two* (1984). Han kom frem til, at heraldikken i England helt grundlæggende skyldtes normannisk påvirkning: "So, the beginning of armorial use in England was in no way peculiar, it was entirely Norman and influenced by the conquerors in style, form and development". Det var naturligt, at Cecil Humphery-Smith engagerede sig i internationale organisationer for genealogi og heraldik. I 1976 blev han medlem af l'Académie internationale d'héraldique og sad i mange år i akademiets bestyrelse. Som generalsekretær

for den 13. internationale kongres for genealogi og heraldik i London i 1976 blev han medlem af kongressernes permanente bureau og fik dermed indflydelse på, hvor de kommende kongresser skulle afholdes. 1986-90 var han præsident for Confédération internationale de généalogie et d'héraldique.

Gennem sit lange liv modtog Cecil Humphery-Smith mange hædersbevisninger. I 1973 blev han æresdoktor ved universitetet i Minho i Portugal. I 1996 modtog han Gustaf von Numers-Prisen for sit personlige engagement til fordel for heraldikken og for sine bestræbelser for at udvikle formgivningen i ny britisk heraldik. I 2004 hædrede Dronning Elizabeth ham ved at udnævne ham til officer af The Order of the British Empire for hans indsats for at udbrede kendskab til heraldik og genealogi.

Det muntre elefanhoved i hjelmtegnet på hans våben vækker minder om ham som en empatisk og kosmopolitisk personlighed og som en fremragende formidler af heraldikken. Han vil blive savnet i hele den internationale heraldiske verden.

Nils G. Bartholdy